

บทที่ 3

ครูตามแนวพุทธปรัชญา

นักการศึกษาในปัจจุบัน ได้เริ่มเห็นความสำคัญของการจัดการศึกษา ตามแนวพุทธปรัชญากันมากขึ้น นักการศึกษาหลายท่านได้พยายามที่จะ เสนอให้มีการจัดการศึกษาตามแนวพุทธ มีการหยิบยกแนวคิดทางพุทธศาสนาอภิปรายกันว่า พุทธปรัชญามีแนวคิดและแนวทางที่สามารถจะนำมาประยุกต์ เป็นหลักในการจัดการศึกษาได้ครอบคลุมทุกด้าน แต่ก็ยังไม่มีการรวบรวมหรือจัดแบ่งเนื้อหาให้เป็นระบบอย่างปรัชญาตะวันตก เพราะแนวคิดด้านการศึกษาของพุทธศาสนานั้น มีขอบเขตกว้างขวางและละเอียดลึกซึ้งมาก ในบทที่ 3 นี้จะ เป็นการศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการทางการศึกษา เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับครูผู้ทำหน้าที่สอน ซึ่งเป็นตัวจักรสำคัญในการดำเนินการตามนโยบายและหลักการทางการศึกษา ตามแนวของพุทธปรัชญาเท่านั้น

ความหมายและความสำคัญ

ครูในความหมายตามหลักพุทธศาสนา หรือตามอุดมคติของพุทธศาสนานั้น มีความหมายกว้างขวางมาก ความหมายของครูมิได้จำกัดอยู่เพียงแค่ผู้สอนในสถานศึกษาเท่านั้น การศึกษาในทัศนะพุทธปรัชญาไม่ได้เริ่มขึ้น ณ สถานที่ศึกษา แต่เริ่มมาตั้งแต่บ้านแล้ว ครูคนแรกสุดจึงมิใช่ครูในสถานศึกษา แต่เป็นครูในบ้านคือ บิดามารดา พระพุทธเจ้าท่านเรียกบิดามารดาผู้อนุเคราะห์บุตรว่า เป็นบูรพาจารย์ เป็นพรหมของบุตร เป็นอาหุไนยบุคคล¹ ดังพุทธภาษิตที่ว่า

¹ อัง. ตัก 20/470, อัง. จตุกุก 21/63

พรหมชาติ มาติปิโตร ปุพพจักริยาติ อุจจเร
อาหุเนยยา จ ปุตตาน ปชาย อนกมปกา ²

ทั้งนี้ เพราะบิดามารดาเป็นผู้อบรมเลี้ยงดู เป็นผู้แสดงโลกและสอนสิ่งต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับชีวิตความเป็นอยู่ เป็นคนแรก

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับความหมายของครูไว้ตอนหนึ่งว่า "ในสมัยโบราณในประเทศอินเดีย คำว่า"ครู" เป็นคำที่สูงมาก เป็นผู้เปิดประตูทางวิญญาน" ³ นั่นคือเป็นผู้เปิดประตูด้วยการทำลายอวิชชาที่ปิดกั้นออกมาสู่แสงสว่าง ครูจึงมีความหมายไปถึงผู้ทำหน้าที่อันประเสริฐสุดคือ เป็นผู้นำทางวิญญาน หมายความว่า ครูเป็นพวกที่ส่องสว่างแก่ชีวิตหรือวิญญานให้มนุษย์เดินไปถูกทาง ไปสู่จุดหมายปลายทางที่ถูกต้องที่พึงปรารถนาได้

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ รุติญาโณ) ได้กล่าวถึงคำที่ใช้ในความหมายของครูหรือผู้สอนมีคำที่ใช้เรียกอยู่ 4 คำคือ ⁴

1. อุปัชฌายะ แปลว่า ผู้เข้าไปเพ่งดูความดี ความชั่ว ของศิษย์
2. อาจารย์ยะ แปลว่า ผู้อันศิษย์พึงประพฤติดต่อกันด้วยความเชื่อเพื่อ
3. สัตถา แปลว่า ศาสตราหรือผู้สั่งสอนโดยยกเอาพระพุทธเจ้าเป็นบรมครูเอกแห่ง

โลก

² คณะกรรมการกองตำรากรมการศึกษานานาชาติ, พุทธศาสนาสุภายิต เล่ม 2 (อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจ นางเจียม ไกรยง, 2516), หน้า 41.

³ พุทธทาสภิกขุ, ธรรมสำหรับครู (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2527), หน้า 92.

⁴ พระโสภณคณาจารย์ (ระแบบ รุติญาโณ), เอกสารประกอบการสอนวิชาพุทธปรัชญาการศึกษา (ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 22.

4. ครูหรือครู แปลว่า ผู้ควรเคารพ ผู้หนัก บางท่านบอกว่ามาจาก คร แปลว่า ผู้ทำหน้าที่เชิดชูศิษย์ มาจาก ครี แปลว่า เปล่ง คืออบรมสั่งสอนศิษย์

นอกจากนี้ท่านพุทธทาสภิกขุ ยังได้ให้ความหมายของครูไว้อีกประการหนึ่งว่า ครูคือ ผู้สร้างโลก ซึ่งท่านได้อธิบายว่า โลกตามที่ปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์นั้น มีความหมายอยู่ 3 นัย โลกในความหมายแรกเรียกว่า สังขารโลก คือโลกแห่งการปรุงแต่งในตัวเรา รอบตัวเราล้วนเต็มไปด้วยการปรุงแต่ง โลกที่สองคือโอกาสโลก ได้แก่ แผ่นดินอันเป็นที่อาศัยของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ส่วนโลกที่สามคือสัตว์โลก ได้แก่ หมู่สัตว์ที่อาศัยในโลกทุกประเภท ^๕

ครูสามารถสร้างโลกได้อย่างไร ครูจะสร้างสังขารโลกได้ถ้าครูมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง รู้เท่าทันสภาวะทั้งหลายตามสภาพที่เป็นจริง ก็สอนให้ทุกคนมีการปรุงแต่งที่ถูกต้อง หรือครูจะช่วยสร้างโลกแผ่นดินก็ทำได้ คือสอนให้รู้จักรักษา คุ้มครองแผ่นดิน รู้จักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไม่ทำลาย ก็ถือได้ว่าครูมีโอกาสสร้างโลกแผ่นดิน ส่วนสัตว์โลกถ้าครูเป็นครูตามความหมายที่เป็นผู้นำทางวิญญาณก็สามารถทำให้สัตว์โลกเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นผู้มีจิตใจสูง ^๖ ครูจึงเป็นผู้ที่มีความสำคัญในการพัฒนาจิตใจ สามารถสร้างพลเมืองที่มีคุณธรรม มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์โลกด้วยกัน รู้จักปรุงแต่งโลกวัตถุไปในทางที่เป็นประโยชน์แก่สังคมมนุษย์โดยรวม

ดังนั้นจึงอาจประมวลความหมายของครูตามแนวพุทธปรัชญาได้ว่า ครูคือผู้สอน ผู้ดูแลความดี ความชั่วของศิษย์ เป็นผู้สร้างโลก เป็นผู้นำทางวิญญาณ เป็นผู้มีความหนักแน่นควรแก่การเคารพและประพฤติดด้วยความเอื้อเพื่อ ครูในความหมายของพุทธปรัชญามิได้หมายถึง ครูในสถานศึกษาเท่านั้น แต่มีความหมายรวมไปถึงบิดามารดา ซึ่งถือว่าเป็นครูคนแรก รวมทั้งพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าก็ได้ชื่อว่าเป็นครู เพราะทำหน้าที่อย่างเดียวกันคือ เป็นผู้นำวิญญาณให้มนุษย์ทั้งหลาย เดินไปสู่จุดหมายปลายทางที่ถูกต้อง

^๕ พุทธทาสภิกขุ, ธรรมสำหรับครู, หน้า 66-67.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68-70.

สถานภาพและบทบาทหน้าที่ในสังคม

สถานภาพในสังคมของครู อันหมายถึง ตำแหน่ง ฐานะ หรือเกียรติที่ครูได้รับความนิยมนับถือในสังคม ถ้าพิจารณาตามหมายความและความสำคัญของครู ตามแนวพุทธปรัชญาแล้ว บุคคลที่เรียกว่าครู ควรตั้งอยู่ในฐานะที่ได้รับการยอมรับนับถือ เป็นปูชนียบุคคล เป็นที่เคารพนับถือของคนในสังคม เพราะครูเป็นผู้นำโลก เป็นผู้ส่องสว่างแก่ดวงวิญญาณของสัตว์โลก พุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ครูอาจารย์ เป็นที่สงรองจากบิดามารดาในสังคาลสูตร พระพุทธเจ้าได้แสดงฐานะของครูไว้ในทศ 6 ว่า เป็นทิศเบื้องขวา⁷ (ทักษิณาทิศ) ซึ่งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (วาสน์) ได้อธิบายไว้ว่า "ที่พระพุทธเจ้าท่านยกเอาครูขึ้น เปรียบว่าเป็นทิศเบื้องขวา เพราะมือขวาเป็นมือที่ถนัด ทำอะไรต่างๆ ได้นับว่าเป็นอวัยวะสำคัญของตัวเราฉันใด ครู อาจารย์ที่เป็นผู้ทำประโยชน์ให้แก่ผู้เป็นนักเรียนหรือศิษย์อย่างดีที่สุด ต่อจากบิดามารดาฉันนั้น" ⁸

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงสถานภาพของครูในสังคม ไว้ตอนหนึ่งว่า

... อาชีพครู เป็นอาชีพของปูชนียบุคคล มีลักษณะสูงเป็นงานหรือหน้าที่ของปูชนียบุคคล ...
อาชีพครูเคยจัดไว้เป็นอาชีพของปูชนียบุคคล เป็นผู้มีบุญคุณแก่โลก ทำประโยชน์ให้แก่โลกมากมายมหาศาล แล้วก็รับประโยชน์ตอบแทนเพียงเลี้ยงชีวิตอยู่ได้ อาชีพปูชนียบุคคลจึงไม่เหมือนอาชีพธรรมดา ... ⁹

⁷ ทิ. ปา 11/194

⁸ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (วาสน์), "ทิศหก" อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร่องอำมาตย์โท ขนสฤษดิ์อักษรศาสตร์, 2509, หน้า .

⁹ พุทธทาสภิกขุ, ธรรมสำหรับครู, หน้า 91-92.

สถานภาพในสังคมของครูซึ่งท่านพุทธทาสกล่าวข้างต้น ตรงกับสถานภาพของครูในอดีต แต่ในปัจจุบันสังคมก็ยังต้องการให้ครูดำรงสถานภาพนี้อยู่ เพราะผู้ประกอบวิชาชีพครูนั้นมีสังคมคอยควบคุมอยู่ ครูจะทำอะไรมักจะเป็น เป้าสายตาของสังคมแทบทุกเรื่อง สังคมยังมีความเชื่อว่า ครูจะต้องประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบที่สังคมต้องการ สังคมยังมีความคาดหวังว่าครูจะต้องเป็นปูชนียบุคคล ตามสถานภาพของครูในสังคมตามแนวพุทธปรัชญา ซึ่งเป็นสถานภาพดั้งเดิมของครูไทยในสมัยแรกๆ ที่ยึดแนวทางพุทธศาสนาเป็นระเบียบจารีตประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมา เมื่อมาถึงยุคสมัยนี้สถานภาพการเป็นปูชนียบุคคล อาจมองไม่เห็นไม่แจ่มชัดเหมือนครูรุ่นแรกๆ เพราะการศึกษาวิชาชีพครูที่เป็นอยู่ในปัจจุบันจะเน้นเนื้อหาสาระมากกว่าจริยวัตรและคุณธรรม อาจกล่าวได้ว่ามิได้เป็นการปลูกฝังความเป็นปูชนียบุคคลเหมือนครูรุ่นแรกๆ สำหรับครูในยุคหลังๆ ต้องเผชิญกับระบบสังคมที่ยุ่งเหยิงและสับสนขึ้น การที่ครูจะดำรงตนให้เป็นปูชนียบุคคลได้ต้องอาศัยความอดทนและอุดมการณ์อันแข็งแกร่ง

ในสมัยก่อนครูมีสถานภาพเป็นผู้ประกอบวิชาชีพที่มีเกียรติภูมิและศักดิ์ศรีในสังคม ผู้ที่จะเป็นครูได้ต้องผ่านการคัดเลือกเป็นพิเศษ จึงเป็นครูที่มีทั้งคุณภาพและคุณธรรม ฉะนั้นถ้าจะเปรียบเทียบสถานภาพของครูตามแนวพุทธกับครูในปัจจุบัน อาจจะไม่ตรงหรือไม่เป็นไปตามอุดมคติของครูตามแนวพุทธนัก เพราะสถานภาพของครูในปัจจุบันตกต่ำลงไปกว่าเดิมมาก เพราะเหตุปัจจัยหลายประการ (ดังได้กล่าวมาข้างแล้วในบทที่ 1) การยกฐานะของครูให้ดีขึ้นกว่าสภาพที่เป็นอยู่ จึงเป็นเรื่องที่ควรจะดำเนินการแก้ไขปรับปรุงเป็นอย่างยิ่ง ดังคำกล่าวของพระราชวรมุนี ที่ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่ง ความว่า

... เราจะต้องมีการยกฐานะของครูในด้านคุณธรรม ความรู้ วิชาการ แล้วก็ยกฐานะในทางเศรษฐกิจและสังคมไปด้วย ปัจจุบันนี้ฐานะของครูนั้นทรุดหมดเลย ทั้งด้านคุณธรรม วิชาการ เศรษฐกิจและสังคม รัฐบาลควรมีเป้าหมายที่เด่นชัด ควรมองเห็นความสำคัญของการศึกษาดำรงมองเห็นความสำคัญของการศึกษา ก็ต้องมองเห็นความสำคัญของครู และมีเป้าหมายอย่างชัดเจนที่จะส่งเสริมอย่างจริงจัง การส่งเสริมคุณภาพของครูต้องเป็นเป้าหมายที่สำคัญของรัฐ

หัวหน้ารัฐบาลควรจะเอาใจใส่เรื่องนี้อย่างเต็มที่ ครูควรจะได้รับยกย่องให้เป็นบุคคลชั้นนำของสังคม ... 10

ส่วนบทบาทหน้าที่ของครูตามแนวพุทธ ก็ควรจะต้องเป็นไปตามสถานภาพที่ได้รับคือ จะต้องมีความสอดคล้องกับความ เป็นปุชนิยบุคคล เพราะบทบาทเป็นพฤติกรรมหรือการกระทำสิ่งต่างๆ (หน้าที่) ตามสถานภาพของตน บทบาทหน้าที่และสถานภาพเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน และมีจะกล่าวควบคู่กันไป เสมอ

ดร. ระวี ภาวิไล ได้กล่าวถึงบทบาทของครูตามแนวพุทธไว้ 3 ประการ ¹¹ พอสรุปได้ดังนี้คือ

1. ประศาสตร์วิชาการต่างๆ ที่เป็นความรู้เกี่ยวกับโลกและสังคม และที่เป็นความรู้วิชาชีพให้แก่ศิษย์
2. เอาใจใส่ที่จะทำนุบำรุง เกื้อกูลศิษย์ ตลอดจนเป็นที่ปรึกษาเป็นที่พึ่ง
3. สอนอุดมคติการประพฤติปฏิบัติในชีวิต ให้คิดธรรมเพื่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

ครูอาจารย์ในปัจจุบันส่วนใหญ่มิมีบทบาทในประการแรก กล่าวคือ เป็นผู้ประศาสตร์วิชาการต่างๆ ที่เป็นความรู้เกี่ยวกับโลกและสังคม ส่วนในประการที่สองและสามที่ว่าด้วยการเอาใจใส่ทำนุบำรุง เกื้อกูลศิษย์ ตลอดจนการสอนอุดมคติการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมยังมีบทบาทไม่เพียงพอ โดยเฉพาะประการหลังยิ่งเป็นปัญหามาก เพราะครูส่วนใหญ่มักจะสอนเป็นรายวิชาตามที่กำหนดในหลักสูตรเท่านั้น ดร. ระวี ภาวิไล ได้กล่าวอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า ถ้าหน้าที่

¹⁰ พระราชวรมณี, "การขยายการศึกษา... บังคับหรือไม่บังคับ", บรรยาย ณ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 12 พฤษภาคม 2530. (เทป)

¹¹ ระวี ภาวิไล "คุณธรรมสำหรับครู" บรรยาย ณ วิทยาลัยครูเชียงราย, มกราคม 2526. (เทป)

ของครูเพียงแต่ให้ความรู้ ถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องวิชาการวิชาชีพเพื่อให้ออกไปประกอบอาชีพต่างๆ ได้ ถ้าครูมีบทบาทหน้าที่เพียงแค่นี้ ปัจจุบันก็มีคู่แข่งที่นำกล้าวอาจทำให้ครูตกงานมีงานทำน้อยลง คือครูคอมพิวเตอร์ วิดีโอ เพราะปัจจุบันเทคนิค เทคโนโลยีก้าวไปไกลอาจไม่จำเป็นต้องใช้ครูอาชีพ เครื่องมือที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้เหล่านี้อาจทำหน้าที่ได้ดีกว่าครูที่เพียงแต่อ่านแล้วก็มาถ่ายทอดหรือสอนแต่ทฤษฎี แต่ครูคอมพิวเตอร์ไม่มีจิตใจ มนุษย์มีจิตใจ ต้องการตัวอย่างของชีวิตมนุษย์ด้วยกันที่จะนำทางชีวิต ¹²

หน้าที่ของครูจึงไม่ควรจะมีแต่ให้ความรู้ ต้องสามารถนำทางชีวิตของศิษย์ได้ ครูจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นผู้นำทางจริยธรรมมีหน้าที่สอนและอบรมจริยธรรมได้ทุกคน การที่จะสอนหรือจะเป็นผู้นำทางจริยธรรมได้ก็ต้องรู้ ต้องปฏิบัติได้ ครูจะต้องเข้าใจชีวิตเพียงพอ วิชาที่สอนเท่านั้นไม่พอ ต้องสามารถแนะนำทางชีวิตของศิษย์ได้ ตามกำลังสติปัญญา ครูที่จะสามารถกระทำบทบาทหน้าที่ เช่นนี้ได้ จะต้องเป็นผู้ที่รู้เรื่องศาสนาของตนดี

ดร. หลวงปริญญาโยควิบูลย์ ได้ยกตัวอย่างโรงเรียนฝึกหัดครูที่มีหลักการดี เยี่ยมแห่งหนึ่งคือโรงเรียนฝึกหัดครูที่สก็อตแลนด์ สอนวิชา 4 อย่าง เป็นวิชาสำคัญ 2 อย่าง ไม่สำคัญ 2 อย่าง ผู้ที่จะเป็นครูนั้นคือผู้ได้รับปริญญาแล้ว จึงจะไปเรียนเป็นครูได้ (ยกเว้นเฉพาะผู้สอนการบริหารกับผู้สอนดนตรี) วิชาที่สำคัญที่สุดคือ วิทยาศาสตร์ นับถือศาสนาอะไร นิกายไหนก็ต้องรู้ศาสนานั้น นิกายนั้นดี ... ถ้าสอบตกวิทยาศาสตร์แล้วอย่างอื่นก็เป็นอันตกไปด้วย เพราะถือว่าผู้ไม่รู้ศาสนานั้นควรไปทำอาชีพอื่นไม่ควรเป็นครู ส่วนวิชาที่สองก็คือวิชาการสอน ผู้ได้รับปริญญาใดก็ต้องเรียนรู้วิธีการสอนวิชานั้น เช่น ได้ปริญญาวิทยาศาสตร์ก็ต้องเรียนรู้วิธีการสอนวิทยาศาสตร์ ถ้าสอบตกก็ถือว่าสอบตกหมดเหมือนกัน ¹³

¹² ระวี ภาวิไล "คุณธรรมสำหรับครู" บรรยาย ณ วิทยาลัยครูเชียงราย มกราคม, 2526 (เทป)

¹³ หลวงปริญญาโยควิบูลย์, แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทยตามแนวพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท (กรุงเทพมหานคร : สัมมนาชีวิตศิลปมูลนิธิจัดพิมพ์, 2520), หน้า 12-13.

เท่าที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า ผู้ทำหน้าที่ครูควรจะต้องเป็นผู้รู้เรื่องศาสนา และวิธีการสอนวิชาของตนดี ซึ่งลักษณะของครูเช่นนี้ตรงกับลักษณะครูแท้ของผู้ที่จะเป็นครู ซึ่งพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ได้กล่าวไว้เมื่อ 70 กว่าปีมาแล้วว่า ลักษณะครูแท้ ผู้ที่จะเป็นครูคือ

1. นอกจากมีความรู้ในวิชาหนังสือ ต้องเป็นผู้มีความรู้ในวิชาทางครูเป็นประเภทวิชาด้วย
2. ต้องเป็นผู้มีธรรมจริยาอันประเสริฐ ¹⁴

การจะยกสถานภาพครูให้ดีขึ้นจากสภาพที่เป็นอยู่ได้ จำเป็นจะต้องมีการควบคุมผู้เข้าสู่วิชาชีพครู ถ้าผู้ประกอบวิชาชีพครู ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการนำทางชีวิต เป็นผู้นำทางจริยธรรมและยังเป็นผู้นำสังคมขาดคุณภาพ เพราะปราศจากการควบคุม ประชาชนพลเมืองย่อมยากที่จะมีคุณภาพตามความประสงค์ของสังคมได้ ข้อสำคัญควรจะต้องจัดระบบการฝึกหัดครูเสียใหม่ รวมไปถึงระบบการคัดเลือกบุคคล เข้ามาสู่วิชาชีพครูด้วย

ความอยู่รอดของสังคม ความก้าวหน้าและความมั่นคงของสังคม ก็ขึ้นอยู่กับบทบาทหน้าที่ของครูเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่ง เพราะสังคมประกอบด้วยบุคคล ชีวิตส่วนบุคคลกับชีวิตทางสังคมส่วนรวมของแต่ละคน ย่อมมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ถ้าครูสามารถนำทางชีวิตของศิษย์ได้ถูกต้องตามแนวทางพุทธศาสนา มีบทบาทในการสอนและส่งเสริมให้เด็กรู้จักหน้าที่ มีความรับผิดชอบ มีคุณธรรมในการทำงานและในการทำหน้าที่ รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล รู้เท่าทันสภาวะความเป็นไปของชีวิต ฯลฯ เมื่อชีวิตส่วนบุคคลดีขึ้น สังคมส่วนรวมก็จะได้รับผลดีตามไปด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁴ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์, เลิกเซอร์ว่าด้วยวิธีสอนของโรงเรียนอาจารย์
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรนิติบางขุนพรหม, ร.ศ. 131), หน้า 20.

คุณสมบัติของครูตามแนวพุทธปรัชญา

ในการสอนการถ่ายทอดความรู้ นอกจากจะให้เกิดความรู้ความเข้าใจแล้ว ถ้าจะให้เกิดผลดีควรจะต้องทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกรับรู้เห็นคุณค่าความสำคัญ จนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติ ความสำเร็จดังกล่าวนี้จำเป็นต้องอาศัยคุณสมบัติของครูเป็นองค์ประกอบสำคัญ คุณสมบัติของครูตามแนวพุทธในที่นี้เป็นคุณสมบัติของผู้สอน ซึ่งอาศัยแบบอย่างจากพระบรมศาสดา ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นบรมครูเอกของโลก และเป็นคุณสมบัติของผู้สอน ซึ่งศึกษาวิเคราะห์จากหลักคำสอนและพุทธวัจนะของพระพุทธองค์ ตามหลักฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและจากคำอธิบายเพิ่มเติมของพระอรรรถกถาจารย์ และผู้เชี่ยวชาญทางพุทธศาสนา

ในอังกุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ได้แสดงลักษณะของกัลยาณมิตรอันดี เป็นคุณสมบัติของครูผู้สอนไว้ 7 ประการ ¹⁵ คือ

1. ปิยะ - นำรักในฐานะเป็นที่สบายใจ ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาซักถาม
2. ครู - นำเคารพในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะให้เกิดความรู้สึกรับรู้ใจเป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย
3. ภาวนีโย - นำเจริญใจ หรือนำยกย่องในฐานะทรงคุณ คือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้อบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่างทำให้ระลึกและเอ๋ยอ้างด้วยความซาบซึ้งภูมิใจ
4. วตตัจ - รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี
5. วจนกขโม - อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ซักถามคำเสนอแนะวิพากษ์วิจารณ์ อดทน ฟังได้ไม่เบื่อไม่ฉุนเฉียว
6. คมภีรณจ กถิ กตต - แดงเรื่องเล่าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

¹⁵ พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, หน้า 238.

7. ใน จุฎาเน นิโยชเย - ไม่ชักนำในอรุณ คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย"

ในอุทายสูตร อังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระอานนท์ไว้ตอนหนึ่ง ความว่า

ดูกร อานนท์ การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นไม่ใช่ของง่าย ภิกษุเมื่อจักแสดงแก่ผู้อื่น ถึงตั้งธรรม 5 ประการไว้ภายใน แล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ธรรม 5 ประการ ¹⁶ เป็นไฉน คือ ภิกษุพึงตั้งใจว่า เราจักแสดงธรรมโดยลำดับ 1 เราจักแสดงอ้างเหตุผล 1 เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู 1 เราจักเป็นไม่ง่วงอามิสแสดงธรรม 1 เราจักไม่แสดงให้กระทบตนและผู้อื่น 1

ธรรมทั้ง 5 ประการนี้ท่านเรียกว่า ธรรมเทศกธรรม หรือองค์แห่งธรรมกถิก ธรรมที่ผู้แสดงธรรมหรือสั่งสอนคนอื่นควรตั้งไว้ในใจ ¹⁷ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ครูผู้สอน หรือผู้ให้การศึกษาสามารถยึดถือเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ ในการทำหน้าที่ครูได้เป็นอย่างดี องค์แห่งธรรมกถิกทั้ง 5 ประการดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นการกล่าวรวมๆ ทั้งวิธีการสอนและคุณสมบัติของผู้สอน ในที่นี้จึงขอนำมาอธิบายเฉพาะในข้อที่เป็นคุณสมบัติโดยตรงใน 3 ประการหลัง ส่วน 2 ประการแรกคือ การแสดงธรรมตามลำดับ และการแสดงธรรมโดยอ้างเหตุผลนั้น เป็นลักษณะการสอนจะได้นำไปอภิปรายในหัวข้อหลักการสอนต่อไป

ในข้อที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า "เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู" หมายความว่าผู้ทำหน้าที่สอนควรจะต้องเป็นผู้ที่มีจิตเมตตากรุณาเป็นพื้นฐาน สอนด้วยจิตเมตตามุ่งให้เกิดประโยชน์แก่ผู้รับคำสอน เมตตาคือความรักอันประกอบด้วยธรรม ไม่ใช่ประกอบด้วยความกำหนด

¹⁶ อง. ปญจก 22/159

¹⁷ พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, หน้า 192.

เช่น แสดงธรรมเลียบเคียงให้เขารักตนบ้าง หรือรักเพราะเขาให้ของที่ต้องประสงค์ เพราะเขาสรรเสริญเยินยอ พระพุทธองค์ทรงเป็นครูที่ไม่กระหายให้ศิษย์รักใคร่นับถือ แต่ทรงทำทุกอย่างเพื่อประโยชน์แก่ศิษย์ ในมหาสุตตสูตร ทรงชี้ให้เห็นอันตรายของครู ประการหนึ่งในการกระหายให้คนนับถือ ดังพุทธวจนะที่ตรัสแก่พระอานนท์ว่า...

...อานนท์! ครูบางคนในโลกนี้ ย่อมเสพเสนาสนะสงัด คือป่าไม้ โคนไม้ ภูเขา ...อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อครูผู้นั้นหลีกออกอยู่อย่างนั้น ชาวนิคมหรือชาวชนบทที่เป็นพราหมณ์หรือคหบดี ย่อมเวียนติดตามครูผู้นั้น ครูผู้นั้นก็ผูกใจสยบคิดอยู่ มีความกำหนัด มีความมักมาก นี่แหละอานนท์ เราเรียกว่าอันตรายสำหรับครู อาจารย์ สิ่งอันเป็นอกุศล เศร้าหมอง เป็นไปเพื่อความเกิดใหม่ ประกอบด้วยความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นผลย่อมกดทับครูผู้นั้นไว้ อุบัติวะ * สำหรับครูอาจารย์เป็นอย่างนี้แล ... 18

นอกจากนี้ทรงตรัสสอนพระวักกลีที่ติดตามเพื่อเข้าเฝ้าพระองค์ว่า "ดูก่อน วักกลี จะประโยชน์อะไรด้วยร่างกายที่เน่าเปื่อย ซึ่งเธอตามดูอยู่ วักกลี ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม" 19 เพื่อให้พระวักกลี เข้าถึงธรรมเสียก่อน พระองค์มิได้ประสงค์ให้ผู้ใดมาลุ่มหลงพัวพันในพระองค์ นอกจากไม่เกิดประโยชน์อันใดแล้ว ยังเป็นการเสียเวลาศึกษาพระธรรม เพราะมัวแต่ยึดติดในตัวบุคคล

ตลอดพระชนม์ชีพพระพุทธองค์ทรงเป็นครูที่สอนด้วยจิตเมตตากรุณาต่อศิษย์ แม้ว่าบางครั้งพระองค์จะตำหนิว่ากล่าว หรือใช้วาจารุนแรง แต่การกระทำนั้นก็ เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ผู้รับคำสอน แม้ในวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ก่อนดับขันธปรินิพพาน ขณะที่ทรงประชวรหนักก็ยังทรง

18 วสัน อินทสระ, พุทธวิธีในการสอน (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2524), หน้า 2.

* อุบัติวะ คือ อันตราย หรือ เครื่องทำลาย

19 ส. ข 17/147

แสดงเมตตาต่อศิษย์ ปรารถนาให้ศิษย์พ้นทุกข์ ในมหาปริณิพพานสูตรเล่าว่า ขณะที่พระพุทธองค์ ประชวรหนัก สุกัทพริพาชกได้เข้าไปขออนุญาตพระอานนท์ เพื่อจะได้เข้าเฝ้า แต่ถูกพระอานนท์ ห้ามไว้ถึง 3 ครั้ง เพราะเกรงว่าจะเป็นการรบกวนพระพุทธเจ้า จนพระองค์ได้ยินด้วยคำ พระอานนท์ เจริญห้ามปรามสุกัททะ พระพุทธองค์กลับรับสั่งกับพระอานนท์ว่า "อย่าเลย อานนท์ เธออย่าห้ามสุกัททะเลย ขอให้สุกัททะได้เข้าเฝ้าตถาคต เธอจงถามปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งกะ เราจักมุ่งเพื่อความรู้ มิใช่มุ่งเพื่อเบียดเบียน"²⁰ เมื่อสุกัททะได้เข้าเฝ้าทูลถามปัญหาของตน ก็ ทรงแสดงธรรมให้ฟังจนสุกัททะซึ่งเป็นนักบวชนอกพุทธศาสนา เกิดความเลื่อมใสขอนุสมบท เป็น ภิกษุในพุทธศาสนา และได้เป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา

ส่วนไม่เป็นผู้เพ่งอามิสก็คือ ไม่สอน เพราะเห็นแก่สินจ้างรางวัล ไม่หวังผลประโยชน์ ตอบแทนจากศิษย์ ในข้อนี้อาจมีผู้โต้แย้งว่า ถ้าเช่นนั้นคุณสมบัตินี้ก็น่ามาใช้กับครูในสมัยปัจจุบันไม่ได้ เพราะครูต้องรับเงินเดือน ต้องมีผลตอบแทน ในสมัยพุทธกาลนั้น ผู้ทำหน้าที่สอนส่วนใหญ่เป็น นักบวช สภาพการณ์และความจำเป็นในการดำรงชีวิตต่างกับปัจจุบัน พระพุทธองค์ท่านทรงใช้คำพูด สอนไปตามยุคสมัยนั้น การรับเงินเดือนจึงไม่ควรถือเป็นอามิส แต่เป็นผลตอบแทนจากการปฏิบัติ หน้าที่ ครูที่ดีจึงไม่ควรแสวงความร่ำรวยจากศิษย์ ไม่รับสินบนจากผู้เรียน ไม่ล่าเหยียดเพราะผล ประโยชน์ตอบแทน

สำหรับในข้อที่ว่า เราจักไม่แสดงให้กระทบตนและผู้อื่น หมายความว่า สอนตามหลัก ตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถแสดงธรรม ไม่ควรแสดงธรรมหรือสอนด้วยการยกตนอวดอ้างว่าเป็นผู้รู้ และเสียดสีผู้อื่น²¹ คุณสมบัตินี้เป็นข้อที่น่าพิจารณา สำหรับครูผู้สอนในปัจจุบัน ซึ่งจะพบมากใน หมอ นักวิชาการและผู้สอนในระดับสูง ท่านพุทธทาสภิกขุได้เปรียบเทียบคนพวกนี้ว่า เหมือนกับ เขียดใน รอยโค ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า

²⁰ ที. มหา 10/138.

²¹ พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า 192.

...รอยโค่นี้มีมากที่สุดในมหาวิทยาลัย ... ในมหาวิทยาลัยมีผู้เชี่ยวชาญเฉพาะวิชา นัยว่าเรียนอะไรจริงรู้จริง และก็ปากแข็งคอแข็งในการที่จะเถียงในเรื่องหลักวิชาที่ตนรู้มา อาตมาเคยไปร่วมสนทนากับอาจารย์ในมหาวิทยาลัยมาแล้วหลายครั้ง จึงพบความจริงข้อนี้ ... บุคคลชั้นอาจารย์หรือศาสตราจารย์ด้วยซ้ำไป เชี่ยวชาญเฉพาะวิชาใดก็เหมาเอาว่าทั้งหมดมีเพียงเท่านั้น นั่นคือรอยโคที่ขีดตัวนั้นรู้จักเพียงเท่านั้น แล้วคิดว่าเป็นมหาสมุทรจึงพูดกันไม่รู้เรื่อง ... 22

ในสมัยพุทธกาลมีเจ้าลัทธิมากมาย เทียวสั่งสอนอวดอ้างว่าลัทธิของตนถูกต้องที่สุด ลัทธิของผู้อื่นไม่ถูกต้องล้วนแต่เป็นมิจฉาทิฎฐิ จนผู้คนเกิดความสับสน พระพุทธองค์จึงตรัสเล่าเรื่องตาบอดคลำช้าง 23 เพื่อเปรียบเทียบให้พระสาวกฟังว่า กาลครั้งหนึ่งพระเจ้าพรหมทัต ตรัสสั่งให้เสนามาตย์หาช้างมาตัวหนึ่ง และรับสั่งให้ข้าราชการบริหารไปหาคนตามอดทั้งเมืองมาประชุมกัน ปรากฏว่ามีทั้งสิ้น 9 คน แล้วมีพระราชโองการให้ตามอดแต่ละคนเข้าไปคลำช้างพร้อมๆ กัน แล้วให้บอกว่าช้างเหมือนอะไร ตาบอดคนที่คลำถูกใบหู ก็พูดว่าช้างมีลักษณะเหมือนกระดิ่ง คนที่คลำถูกวงก็ว่าช้างเหมือนคันไถ ที่คลำถูกขา ก็ว่าช้างเหมือนเสาบ้าน ฯลฯ ตาบอดแต่ละคนก็ทุ่มเถียงกันว่าช้างเหมือนสิ่งนั้นสิ่งนี้ พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบพวกนี้เหมือนเจ้าลัทธิในสมัยพุทธกาลที่ต่างก็ถือทิฎฐิ อวดว่าลัทธิหรือหลักการของตนถูกต้อง วิเศษกว่าของผู้อื่น ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นผู้อื่น แต่ถ้าตามอดคนใดคนหนึ่งฉลาดหน่อย เดินลูบคลำช้างให้ทั่วตัว ว่าที่แต่ละคนว่าเหมือนสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นอย่างไร ยอมรับฟังคำพูดผู้อื่นไม่ย่ออยู่แต่ความคิดเห็นของตน เขายอมรับรู้ลักษณะของช้างที่ถูกต้องกว่าคนอื่น

22 พุทธทาสภิกขุ การศึกษาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักหนังสือธรรมบุชา, 2524), บทนำ

23 พ.ธ 25/136.

แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรองค์ทรงเน้นคุณสมบัติของผู้สอน ผู้แสดงธรรม ในเรื่องความผู้มีใจกว้าง รู้จักการยอมรับฟังผู้อื่น เป็นผู้ฉลาดรู้ มีประสบการณ์มาก จะสอนเรื่องใดพูดเรื่องใดควรจะต้องศึกษาเรื่องนั้นให้เข้าใจตลอดสาย เป็นผู้แทงตลอดในเรื่องนั้นๆ ไม่ใช่มีความรู้เพียงบางส่วนแล้วมาอวดอ้างเถียงกันว่า ความรู้ของตนเหมือนพวกตามอดคลำช้าง หรือเป็นแค่เขียดในรอยโรค ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้เปรียบเทียบไว้

ในพุทธสูตรพระพุทธรองค์ทรงสรรเสริญพระสารีบุตรว่า ควรไปเป็นทูตได้เพราะมีคุณสมบัติเหมาะสม 8 ประการคือ 1) เป็นผู้รับฟัง 2) ให้อื่นรับฟัง 3) เรียนดี 4) ทรงจำไว้ดี 5) รู้เอง 6) ให้อื่นรู้ 7) เป็นผู้ฉลาดต่อสิ่งมีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ 8) ไม่ก่อการทะเลาะวิวาท ²⁴

พระโสภณคณาภรณ์ ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า "ครูยังทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการสร้างความเข้าใจระหว่างครูกับศิษย์ ศิษย์กับศิษย์ ตลอดจนถึงกับครูกับผู้ปกครองและชุมชน ซึ่งเป็นงานที่ต้องอาศัยคุณสมบัติของทูตที่ดี" ²⁵ จึงสามารถอาศัยคุณสมบัติของทูตที่ดีที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงไว้มา เป็นคุณสมบัติของครูได้อีกประการหนึ่ง เพราะผู้ทำหน้าที่ครูนั้น เป็นสื่อกลางในการสร้างความเข้าใจ ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ ครูจึงต้องเป็นทั้งผู้พูดและผู้ฟังที่ดี มีความใจกว้างพอที่จะรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นผู้เรียนดี ทรงจำดีคือ เข้าถึงวิชาความรู้ที่จะสอน มีความเข้าใจชัดเจนแจ่มแจ้งในเรื่องนั้นๆ จึงจะสามารถถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่นได้เป็นอย่างดี ไม่ใช่สอนตามตำรา รู้ตามตำราเท่านั้น ครูที่ดีต้องสามารถรู้ได้ด้วยตนเอง และทำให้ผู้อื่นรู้ [ตาม] ได้ด้วย ครูควรเป็นผู้ฉลาดต่อสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ คือสามารถแยกแยะประเด็นของเรื่องต่างๆ ได้ชัดเจนว่าอะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ รู้เป้าหมายหรือจุดประสงค์ในการเรียนการสอน เรื่องนั้นๆ

²⁴ อจ. อฎฐก 23/106

²⁵ พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ วิฑูยาวัณ), เอกสารประกอบการเรียนวิชาพุทธปรัชญาการศึกษา, หน้า 24.

รู้จักเลือกสอนสิ่งที่เหมาะสม และเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน และในคุณสมบัติข้อสุดท้ายไม่ก่อนการทะเลาะวิวาท ผู้เป็นครูควรจะต้องรู้จักควบคุมอารมณ์ มีความอดทน ใจเย็น ไม่เป็นคนมักโกรธ เพราะครูต้องคลุกคลีอยู่กับบุคคล ซึ่งมีพื้นฐานสติปัญญาและจริตแตกต่างกัน บางครั้งต้องพบกับความก้าวร้าวหรือพฤติกรรมต่างๆ ที่ไม่พึงประสงค์จากทั้งผู้เรียน ผู้ร่วมงาน ผู้จะ เป็นครูที่ดีได้จะต้องมีความอดกลั้นและอดทนสูง พระพุทธองค์ทรงเป็นตัวอย่างที่ดีในคุณสมบัติข้อนี้ ในวสสสูตร²⁶ เล่าว่าครั้งหนึ่งพระพุทธองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในที่อยู่ของอัศคิกการทวาชพราหมณ์ ผู้เคร่งในศาสนาพราหมณ์ กำลังบูชาไฟอยู่ เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมา เขาก็ส่งเสียงร้องบอกพระพุทธเจ้าว่า "หยุดอยู่ที่นั่นแหละคนหัวโหล้น หยุดอยู่ที่นั่นแหละสมณะ หยุดที่นั่นแหละคนด้อย" ซึ่งเป็นการเรียกด้วยความดูถูกเหยียดหยาม แต่พระพุทธองค์กลับตรัสถามไปอย่างปกติว่า "ท่านรู้จักคนด้อยหรือธรรมที่ ทำให้คน เป็นคนด้อยหรือ" เมื่อพราหมณ์บอกว่าไม่รู้ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงการกระทำซึ่งเป็นลักษณะของคนด้อย 20 พวก และในตอนท้ายของสูตรทรงกล่าวสรุป เป็นการสอนอัศคิกการทวาชพราหมณ์ว่า ... บุคคลไม่ได้เป็นคนด้อยเพราะชาติ ไม่ได้เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนด้อยเพราะกรรม เป็นพราหมณ์เพราะกรรม²⁷ [การกระทำ]

คุณสมบัติของทูตที่ดีทั้ง 8 ประการดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นคุณสมบัติที่เหมาะสมกับผู้ทำหน้าที่ครู เป็นคุณสมบัติที่ครูสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตนให้ เป็นครูที่ดีมีคุณภาพได้

คำสอนของพุทธศาสนานั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาคน เป็นเป้าหมายสำคัญ เช่นเดียวกับจุดมุ่งหมายโดยทั่วไปของการศึกษา ดังนั้นครูผู้สอนซึ่งมีบทบาทหน้าที่สำคัญในการพัฒนาคน จึงควรเป็น ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของคน ความรู้ทั้งหมดในพุทธศาสนา เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับคน คือมีคนเป็นศูนย์กลาง พุทธศาสนามีการจำแนกบุคคลไว้มากมายหลายประเภท แต่ในที่นี้จะศึกษาวิเคราะห์เฉพาะคนในฐานะที่เป็นผู้รับการศึกษาพอสังเขปเท่านั้น

²⁶ บ.สุ 25/305-307.

²⁷ บ.สุ 25/307.

ในบุคคลสูตรพระพุทธเจ้าทรงแบ่งบุคคลเป็น 9 ประเภท จากต่ำไปสูง คือ

1. ปุถุชน
2. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นโสดาปัตติผล (มรรค)
3. พระโสดาบัน (ผล)
4. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นพระสกทาคามีผล (มรรค)
5. พระสกทาคามี (ผล)
6. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอนาคามีผล (มรรค)
7. พระอนาคามี
8. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์ (มรรค)
9. พระอรหันต์ (ผล) ²⁸

บุคคลที่ครูผู้สอนจะต้องทำความเข้าใจในที่นี้หมายถึงบุคคลระดับต่ำสุด คือ ปุถุชน ซึ่งได้แก่ คนธรรมดาสามัญ พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนเกี่ยวกับธรรมชาติของผู้ศึกษาไว้หลายประการ ในบุคคลวรรค อังคตตรนิกาย ทรงจำแนกบุคคลไว้ 4 ประเภท ²⁹ คือ

1. อุกมภูติฉณฺญ์ ผู้อาจรู้ธรรม แต่พอท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง
2. วิปจิตฉณฺญ์ ผู้อาจรู้ธรรม เมื่อท่านอธิบายแห่งหัวข้อนั้น
3. เนยยะ ผู้ที่พอแนะนำได้
4. ปทปรมะ ผู้มีบทอย่างยิง

บุคคลทั้ง 4 ประเภทนี้ อุกมภูติฉณฺญ์ คือผู้ที่มีสติปัญญาไหวพริบดี รู้เข้าใจได้จับพลัน เพียงแต่ยกหัวข้อขึ้นแสดงก็อาจรู้ได้ทันที วิปจิตฉณฺญ์ คือผู้สามารถรู้ได้ต่อเมื่อมีการอธิบายขยายความในเรื่องหรือหัวข้อนั้นๆ เนยยะ คือผู้ที่พอจะชี้แจงแนะนำได้ด้วยวิธีการฝึกสอน อบรมต่อไปด้วยวิธีการ

²⁸ อัง.นวก 23/213

²⁹ อัง. จตุกก 21/133.

ต่างๆ ได้ ส่วนปทประมะ หมายถึงผู้ائبัญญาสอนให้รู้ได้แต่ตัวบท คือพยัญชนะหรือถ้อยคำ แต่ไม่อาจเข้าใจอรรถหรือความหมายได้³⁰

รองศาสตราจารย์แสง จันทร์งาม กล่าวว่ปทประมะน่าจะมี 2 ประเภท³¹ คือ

1. ประเภทสอนไม่ได้เลย คือคนประเภทปัญญาอ่อน ไม่มีทางที่จะเข้าใจอะไรที่ลึกซึ้งได้
2. ประเภทมีความเห็นผิดอย่างรุนแรง และยึดถือในความเป็นของตนเองอย่างเหนียวแน่น ประเภทนี้พอสอนได้แต่ต้องใช้วิธีพิเศษ

ในอรรถกถาได้เปรียบเทียบบุคคลทั้ง 4 ประเภทที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ โดยอาศัยบัว 4 เหล่าเป็นอุปมา คือ อุกมภูติปัญญาเทียบกับบัวพื้นน้ำ พอได้สัมผัสสรีรมิตะวันก็จะบาน ๗ วันนั้น วิปจิตัญญาเทียบกับบัวปรึมน้ำจักบานในวันรุ่งขึ้น เนยยะเทียบกับบัวงามาใต้น้ำจักบานในวันต่อมา ไป ส่วนปทประมะเทียบกับบัวจมน้ำใต้น้ำ อาจเป็นภักษาแห่งปลาและเต่าได้³²

การจำแนกบุคคลทั้ง 4 ประเภทดังกล่าวข้างต้น เป็นการจำแนกโดยอาศัยเกณฑ์สติปัญญา ดังนั้นครูที่ดีควรจะต้องรู้จักระดับสติปัญญาของผู้เรียนว่า สูงต่ำแค่ไหน แล้วปรับปรุงวิธีการสอนของตนให้เหมาะสมกับผู้เรียน โดยที่ว่า ไปในโรงเรียนจะมีทั้งเด็กเรียนไว เรียนช้า ครูจึงมีบทบาทหน้าที่สำคัญต้องพยายามทำความเข้าใจว่าเด็กแต่ละคนมีสติปัญญาแตกต่างกันอย่างไร ใน

³⁰ อธิบายขยายความจาก พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า 143.

³¹ แสง จันทร์งาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร), หน้า 31.

³² แสง จันทร์งาม, "วิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์" ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, หน้า 30.

กรณีที่จัดชั้นเรียนรวมกันไม่ได้แยกเด็กเก่ง เด็กอ่อน ครูควรรใช้วิธีปฏิบัติที่เป็นกลางๆ และวิธีปฏิบัติเป็นรายบุคคล ช่วยให้ผู้เรียนได้พัฒนาไปตามขีดความสามารถของตน คือต้องเอาใจใส่เฉพาะตัวเด็กแต่ละคนด้วย

นอกจากนี้ครูหรือผู้สอนควรจะต้องรู้พื้นเพของจิต อันเป็นพื้นนิสัยแห่งพฤติกรรมของคน เรียกตามหลักพุทธศาสนาว่ารู้จักจริตของคน ซึ่งมีอยู่ 6 ประเภท (ตัวความประพฤติเรียกว่า จริยา บุคคลผู้มีความประพฤติอย่างนั้นๆ เรียกว่า จริต)

1. รากจริต - ผู้มีรากะ เป็นความประพฤติ, ประพฤติหนักไปทางรักสวยรักงาม
2. โทสจริต - ผู้มีโทสะ เป็นความประพฤติ, ประพฤติหนักไปทางใจร้อน
หงุดหงิด
3. โมหจริต - ผู้มีโมหะ เป็นความประพฤติ, ประพฤติหนักไปทางเขลา เงา
ซิม งมงาย
4. สัทธาจริต - ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติ, ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง
ซึนบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย
5. พุทธิจริต - ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติ, ประพฤติหนักไปทางใช้ความคิด
หรือญาณจริต พิจารณา
6. วิตกจริต - ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติ, ประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจด
ฟุ้งซ่าน ^{๓๓}

ดังนั้นผู้สอน หรือผู้แสดงธรรม จึงควรจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักเลือกธรรมที่จะสั่งสอนให้เหมาะสมกับบุคคลด้วย ธรรมที่เหมาะสมก็คือ ธรรมที่สามารถลดความชั่วอันเกิดจากจริตของแต่ละคนได้ ได้แก่ ธรรมที่เป็นปฏิบัติหรือตรงข้ามกับจริตของเขานั้นเอง³⁴ เช่น จะสอนคนรักสวยรักงาม (ราคะจริต) ก็ควรจะสอนให้เขามองเห็นในแง่ที่ไม่งาม มองเห็นความไม่เพียงความเป็นอนิจจังของสังขารบ้าง จะสอนคนโทสะจริตก็ควรเลือกธรรมที่ทำให้จิตใจของเขาสงบเย็น รู้จักข่มใจได้ บุคคลประเภทโมหะจริต วิทกจริต และลัทธิชาจริต ควรสอนให้รู้จักใช้ความคิดอย่างมีเหตุผล รู้จักใช้ปัญญา ส่วนบุคคลประเภทพุทธจริตนั้นเป็นคนฉลาด แต่ถ้าฉลาดอย่างเดียวอาจเป็นอันตรายได้ คนประเภทนี้ควรสอนให้มีความฉลาดและเฉลียว มีความฉลาดเฉลียวรู้จักเลี่ยงทางเสื่อมไปสู่ความเจริญ หลักธรรมสำคัญที่น่าจะนำมาสอนก็คือหลักสติ ให้เขารู้จักใช้สติควบคุมปัญญาหรือความฉลาดของเขา

นอกจากรู้จักเลือกธรรมสอนให้เหมาะสมกับจริตของบุคคลแล้ว ผู้สอนผู้แสดงธรรมจะต้องรู้จักเลือกธรรมให้เหมาะสมกับฐานะในสังคมของบุคคลนั้นๆ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้มากมายหลายหมวด สำหรับผู้อยู่ในฐานะต่างๆ จะหยิบยกนำไปปฏิบัติได้ ทั้งผู้ใหญ่, ผู้น้อย, เด็กหรือเยาวชน ฯลฯ

การศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมและลักษณะนิสัยของคน ปัจจุบันก็มีการศึกษากันอยู่ในรูปของวิชาจิตวิทยา คุณสมบัติในข้อนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นผู้รู้หลักจิตวิทยา ในเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคล การสอนโดยคำนึงถึงพื้นฐานจริตของผู้เรียนที่กล่าวมานั้นน่าจะให้ได้ผลดีมากในการสอนรายบุคคล ในกรณีที่ผู้เรียนมีจำนวนมากแต่ละคนก็มีจริตแตกต่างกันไป ครูอาจไม่สามารถสอนไปตามพื้นฐานจริตของผู้เรียนแต่ละคนได้ แต่ครูที่รู้จักจริตของผู้เรียนย่อมจะสามารถแก้ปัญหาเป็นที่ปรึกษา แนะนำ และส่งเสริมศิษย์ได้ดีกว่าครูที่ไม่รู้จักพื้นฐานจริตของคนเลย

³⁴ ประสาร ทองภักดี, "กลวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์" ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาค 2 ระบบการเรียนการสอน สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2526, หน้า 44.

คุณสมบัติที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ บุคลิกภาพ เมื่อพิจารณาจากการสอน การถ่ายทอดของพระพุทธองค์ที่ปรากฏในหลักฐานต่างๆ จะเห็นได้ว่าทรงมีพระลักษณะสง่างาม มีพระสุรเสียงที่นุ่มนวลจิตใจ ๓๕ และทรงมีพระอากัปกิริยามารยาทที่งดงามน่าเลื่อมใสชวนให้เข้าใจ ในสมัยที่พระสารีบุตร (อุปลิสสะ) ยังเป็นปริพาชกอยู่ ได้พบพระอัสสชิที่ยาวนิพพานในนครราชคฤห์ มีอาการน่าเลื่อมใสจึงตามไปข้างหลัง เมื่อพระอัสสชิรับบาตรและฉันเสร็จ จึงเข้าไปถามพระอัสสชิว่า "อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก ท่านบวชจำเพาะใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบธรรมของใคร ..." ๓๖ แสดงให้เห็นว่าบุคลิกภาพของผู้สอนสามารถเป็นแรงจูงใจ น้อมนำจิตใจบุคคลให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในคำสอนได้ ครุตามแนวพุทธจึงควรจะเป็นแบบอย่างทางบุคลิกภาพที่เหมาะสมแก่เด็ก เพราะโดยธรรมชาติแล้ว เด็กมักจะเลียนแบบจากบุคคลที่ตนชอบ ดังนั้นครูซึ่งเป็นผู้ใกล้ชิดกับเด็กก็น่าจะเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับเด็กได้ เช่น ครูที่พูดเป็นเหตุเป็นผล ยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น ก็จะมีส่วนให้เด็กเกิดความประทับใจในบุคลิกภาพนั้น บุคลิกของครูจึงเป็นตัวกำหนด เป็นตัวอย่างทางจริยธรรม เป็นผู้นำด้านความประพฤติแก่ผู้เรียนได้

กล่าวโดยสรุปแล้ว คุณสมบัติของครูตามแนวพุทธ ควรจะต้องเริ่มต้นจากความศรัทธาก่อน ศรัทธาในวิชาชีพครู เห็นคุณค่าของการทำหน้าที่ครูว่า เป็นผู้สร้างคุณค่าและทำประโยชน์แก่มวลมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อศรัทธาแล้วจิตใจก็ต้องพร้อมที่จะเสียสละ การจะเสียสละได้ก็ต้องมีจิตเมตตา กรุณาเป็นพื้นฐาน นอกจากนี้ยังมีคุณสมบัติอื่นๆ ที่สำคัญประกอบอีกหลายประการ กล่าวคือมีลักษณะความเป็นกัลยาณมิตร เป็นผู้มีหนักแน่นและอดทนสูง มีความเป็นพหูสูตคือ เป็นผู้สดับตรับฟังมาก สามารถสอนด้วยความรู้แท้จริง มีคุณสมบัติความเป็นทูตที่ดี มีความเข้าใจในเรื่องความแตกต่าง

๓๕ ในจังกีสสูตร มัชฌิมนิกาย จังกิพราหมณ์กล่าวชมว่า "พระสมณโคตม มีพระวาจาไพเราะ รู้จักรัสถ์โดยคำใดตั้งงาม สุภาพ สละสลวยไม่มีโทษ ยังให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความได้ชัดเจน และคำกล่าวของอุตตรมานพที่ว่า พระสุรเสียง... ประกอบด้วยคุณลักษณะ 8 ประการคือ 1) แจ่มใส 2) ชัดเจน 3) นุ่มนวล 4) ชวนฟัง 5) กลมกล่อม 6) ไม่พร่า 7) ชิ่ง 8) กังวาน (ม.ม 13/589)

๓๖ วินย. มหา 4/64

ระหว่างบุคคล รู้พื้นฐานจริตของผู้เรียน รู้จักการยอมรับผู้อื่น และควรจะเป็นผู้ที่มีบุคลิกภาพดี สามารถเป็นแบบอย่างทางจริยธรรมและเป็นผู้นำความประพฤติได้

คุณสมบัติของครูตามแนวพุทธปรัชญาที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น เป็นคุณสมบัติที่ตั้งอยู่บนหลัก สัจธรรม เข้าถึงธรรมชาติอันแท้จริงของมนุษย์ จึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ทุกยุคทุกสมัย

วิธีสอนตามแนวพุทธปรัชญา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างของครูผู้สอนที่ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครเสมอเหมือน ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นพระบรมครูหรือผู้เป็นยอดของครู ดังบทพุทธคุณถวายพระเกียรติว่า "สถดา เทวมนุส สานํ แปลว่า พระศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย และถ้าเสริมพระคุณว่า อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ แปลว่า เป็นผู้ฝึกคนพอฝึกได้ไม่มีใครยิ่งกว่า"^{๓๗}

ในข้อที่ว่า เป็นผู้ฝึกคนพอฝึกได้ไม่มีใครยิ่งกว่านั้น ถ้าจะเปรียบเทียบการฝึกสัตว์กับการฝึกคนแล้ว การฝึกสัตว์เดรัจฉานนั้นง่ายเพราะอาการภายนอกกับใจตรงกัน พอจะสังเกตรู้ แต่มนุษย์นั้นดูยากบางครั้งจิตใจกับการแสดงออกไม่ตรงกัน ปากอย่างใจอย่างจึงฝึกยาก พระองค์กลับฝึกได้ดีอีกอย่างการฝึกสัตว์มีวัตถุประสงค์เพื่อค้าจ้าง เพื่อชื่อเสียงหรือประโยชน์ใช้สอย ส่วนการฝึกของพระองค์นั้นไม่ได้ทำอะไรตอบแทนนอกจากประโยชน์สุขแก่ผู้ที่พระองค์ฝึกเท่านั้นเอง พระองค์จึงเป็นสารถิ * ที่ไม่มีใครเทียบได้^{๓๘}

^{๓๗} พุทธทาสภิกขุ, ตามรอยพระอรหันต์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพฯ, 2529), หน้า 101.

* การฝึกหัดม้าเป็นงานที่มีชื่อในอินเดียสมัยพุทธกาล โวหารสารถิจึงถูกนำมาใช้เรียกพระพุทธองค์ ผู้ฝึกคนเพื่อให้เข้าใจง่าย คำว่าฝึกคนพอฝึกได้แสดงว่าผู้ที่ฝึกไม่ได้ เพราะเขาไม่รับคำสั่งก็ยังมี (คนที่พอฝึกสอนได้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เวไนยสัตว์) คูเกสิสูตร อังคุดตรนิกาย กล่าวถึงการสนทนาระหว่างพระองค์กับนาย เกสิผู้ฝึกม้า

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 101-102.

พุทธวิธีสอนนั้นมีอยู่มากมายหลายประการ ทั้งที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ อรรถกถา แต่ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์เฉพาะพุทธวิธีที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้กับการสอนหรือ การศึกษาโดยทั่วไป ส่วนที่เป็นวิธีการสอนเกี่ยวกับหลักธรรมอันลึกซึ้งหรือเกี่ยวกับหลักธรรมโดย เฉพาะจะไม่นำมากล่าวในที่นี้ และเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน ก็ควรจะได้ทำความเข้าใจ ในจุดมุ่งหมายและหลักการสอนตามแนวพุทธปรัชญาเสียก่อน เพื่อให้ครูผู้สอนสามารถจัดกระบวนการ เรียนการสอนให้บรรลุตาม เป้าหมาย หรือแนวทางของพุทธปรัชญา เช่นเดียวกับการเรียนการ สอนในปัจจุบัน ที่ต้องสอนตามจุดประสงค์ให้ตรงกับจุดมุ่งหมายและหลักการของหลักสูตรที่กำหนดไว้

1. จุดมุ่งหมายในการสอน

ในการนำธรรมออกสอนประชาชนนั้น พระพุทธองค์ทรงปฎิบัติในที่ประชุมแห่งสงฆ์ ว่า พระองค์จะสอนด้วยอาการ 3 อย่าง คือ อภิญญาธัมมเทศนา, สนิทานธัมมเทศนา และสัปปาฏิหาริย์ธัมมเทศนา^{๓๑} ซึ่งสามารถนำมาอภิปรายและยกตัวอย่าง การสอนของพระพุทธองค์มา ประกอบได้ดังต่อไปนี้คือ

1.1 อภิญญาธัมมเทศนา ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้จริง เห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควร เห็น เพื่อให้ละมิจฉาทิฏฐิ ำให้รู้ทั่วถึงในความจริงที่มีอยู่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ ทรงแสดงธรรม ด้วยความรู้ยิ่ง รู้จริง เห็นจริงเองแล้วจึงสอนผู้อื่น สิ่งใดที่ทรงรู้แล้วเห็นแล้ว เมื่อทรงเห็นว่าไม่ จำเป็นสำหรับผู้ฟัง ก็ไม่ทรงสอนสิ่งนั้น ทรงสอนให้รู้จริง เห็นจริงเท่าที่จำเป็นสำหรับบุคคลนั้นๆ ใน สังยุตตนิกายมทวารวรรค กล่าวไว้ว่า ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่าสีสนวัน (ป่าประดู่ลาย) ใกล้เมืองโกสัมพี ทรงถือใบประดู่ลายเพียง เล็กน้อยไว้ในพระหัตถ์ แล้วตรัสถาม ภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์กับใบประดู่ลายที่อยู่บนต้นอย่างไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์มีเพียง เล็กน้อย ส่วนที่อยู่บนต้นมีมากนัก พระพุทธองค์ ตรัสว่า เรื่องนี้ฉันใด เรื่องที่ทรงรู้แล้วแต่มิได้ตรัสบอก ก็ฉันนั้น คือเรื่องที่ทรงรู้นั้นมีมากมายเหมือน

^{๓๑} พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม หน้า, 132. (ดู
อง. ติก 20/565, ม.ม. 13/330)

ไปไม้บนต้น ส่วนที่ทรงบอกมีเพียงเล็กน้อย เหมือนไปไม้ในกาพระหัตถ์ ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่าไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อพรหมจรรย์ (การครองชีวิตอันประเสริฐ) ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ความรู้ยิ่ง ตรัสรู้ และนิพพาน ส่วนที่ทรงบอกนั้นเพราะประกอบด้วยประโยชน์เป็นไปเพื่อการตรัสรู้และนิพพาน เรื่องที่ทรงบอกคือเรื่องทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ⁴⁰

ในจุฬามาลุงกยวาทสูตร ⁴¹ ปรากฏข้อความว่า พระพุทธองค์ไม่ทรงแสดงธรรมหรือเรื่องราวอันไม่จำเป็นต้องรู้ โดยเฉพาะปัญหาทางอภิปรัชญาที่พระมาลุงกยบุตรทูลถาม เพราะเห็นว่าไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ ไม่ช่วยปัญหาเร่งด่วน (ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2) การที่พระพุทธองค์ไม่ตอบปัญหาเหล่านั้น (อพยอกตปัญหา) ทำให้มีบางคนพยายามชี้ให้เห็นว่า พระพุทธองค์ไม่พยากรณ์เรื่องชาติหน้าชาติก่อน ซึ่งเป็นการกล่าวที่เกิดขึ้นจากความไม่รู้ตลอดสายของผู้เป็นเจ้าของความคิด คำถามของพระมาลุงกยบุตรนั้นถือเป็นความเห็นที่เป็นมัจฉาทิฎฐิ ซึ่งมีมาก่อนสมัยพุทธกาล เป็นปัญหาอภิปรัชญาที่เริ่มต้นด้วยความผิดพลาดในความคิดเห็น ลักษณะคำถามจึงไม่ตรงกับภาวะความเป็นจริงอย่างที่พระองค์รับสั่งว่า "ตั้งปัญหาไม่ถูก" ตอบไปก็ไม่มีประโยชน์ เสียเวลาเปล่า เพราะคำถามเล็งไปหาสิ่งที่ไม่อาจรู้ได้ด้วย การอธิบายให้เหตุผลตั้งข้อความในพระสูตรที่ว่า คนจะมีความเห็นอย่างไรก็ตาม ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ฯลฯ ก็ยังคงมีอยู่ ทิฎฐิเหล่านี้ไม่อาจช่วยอะไรได้ การพยากรณ์หรือไม่พยากรณ์ย่อมมีค่าเท่ากัน เรื่องอภิปรัชญาเหล่านี้เมื่อกล่าวตามหลักพุทธศาสนา ต้องพูดไปน เชิงปฏิจสมุบาท อันเป็น เรื่องของเหตุปัจจัยที่อาศัยกันและกัน เกิด

ตัวอย่างที่ยกมากล่าว เพื่อแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงมีจุดมุ่งหมายในการสอน เพื่อให้ผู้รับคำสอนรู้แจ้ง เห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น และทรงสอนเท่าที่จำเป็น เป็น

⁴⁰ ส . ม. 19/172

⁴¹ ม . ม. 13/147-152

ประโยชน์แก่ผู้เรียน หลักการแสดงธรรมของพระองค์จึงเน้นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตจริง ซึ่งผู้ฟังนำไปใช้ประโยชน์ได้ เหมือนครูที่มีความรู้สูงมากแต่ก็สอนเฉพาะความรู้เท่าที่จำเป็นแก่ศิษย์ในชั้นนั้นๆ บุคคลนั้นๆ ไม่สอนเท่าที่ตนรู้หรือสอนเพื่อแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

1.2 สนิทานธัมมเทศนา ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผล เพื่อให้ผู้ฟังคิดตามแล้วเห็นจริง ทรงสร้างทัศนคติและความเชื่อที่มีเหตุผลแก่ผู้ฟังเสมอ เช่น ในสังครวสูตร สังกตตนิทาย ทรงทราบว่าพราหมณ์คนหนึ่งชื่อ สังครวะ ชาวเมืองสาวัตถี มีความเชื่อว่าบุคคลจะบริสุทธิ์ได้ด้วย การอาบน้ำในแม่น้ำคงควันละ 2 ครั้ง คือ เช้า เย็น พระพุทธองค์จึงเสด็จไปโปรดสังครวะพราหมณ์ เพื่อสั่งสอนให้เขาทราบทางที่ถูกต้องถึงที่อยู่ของเขา ทรงตรัสถามว่า

"คุณพราหมณ์ เขาว่าท่านถือความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ประรณาคความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ท่านจึงลงอาบน้ำชำระร่างกาย ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้าเป็นนิตย์จริงหรือ"

"จริงอย่างนั้นพระโคตมผู้เจริญ" สังครวะพราหมณ์กราบทูล

"พราหมณ์ท่านเห็นประโยชน์อย่างไรจึงทำเช่นนั้น"

"พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้าคิดว่าบาปกรรมใดที่ข้าพเจ้าทำตอนกลางวัน ข้าพเจ้าก็ลอยเสียด้วยการอาบน้ำในเวลาเย็น ส่วนบาปกรรมใดที่ข้าพเจ้าทำตอนกลางคืน ข้าพเจ้าก็ลอยบาปนั้นด้วยการอาบน้ำในเวลาเช้า ..."⁴²

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับ ดังนั้นจึงตรัสชวนพราหมณ์ให้มาอาบน้ำในธรรมวินัยของพระองค์ ให้เอาธรรมเป็นน้ำ มีศีลเป็นท่าลง เป็นน้ำที่สัตบุรุษสรรเสริญ อาบน้ำแล้วตัวไม่เปียกยังข้ามไปฝั่งโน้น (นิพพาน) ได้ด้วย

⁴² ส. ส. 15/719-723

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสจบแล้ว สังครวะพราหมณ์ขึ้นชมยินดี สรรเสริญพระ
ธรรม เทศนาว่าแจ่มแจ้ง ไพเราะ เหมือนหงายของที่คว่ำ ... พร้อมกันนั้นก็ปฏิญาณตน เป็นอุบาสก
นับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต ⁴³

พระพุทธองค์ทรงให้แนวความคิดที่ประกอบด้วยเหตุผลไว้หลายประการ
แนวคิดสำคัญที่ ครูผู้สอนควรจะทำให้ความสนใจคือ แนวคิดหรือหลักการ เชื่ออย่างมีเหตุผลตามแนว
กาลามสูตร ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสกับชาวกาลามะใน เกสปุตตนิคม อังคุตตรนิกาย กล่าวไว้ว่า
เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จจาริกถึง เกสปุตตนิคมของพวกกาลามะ ในแคว้นโกศล ชาวกาลามะได้
ยินกิตติศัพท์ของพระองค์จึงพากันไปเฝ้า และได้ทูลถามว่า

... พระเจ้าข้า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมายัง เกสปุตตนิคม สมณพราหมณ์พวกนั้นพูดประกาศ
แต่เฉพาะวาทะของตนเท่านั้น ส่วนวาทะของผู้อื่นช่วยกันกระทบกระเทียบดูหมิ่น พูดกด ทุบทำลาย
ไม่นำเชื่อ พระเจ้าข้ามีสมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งมายัง เกสปุตตนิคม ... ก็พูดประกาศแต่วาทะ
ของตนเท่านั้น ส่วนวาทะของผู้อื่นช่วยกันกระทบกระเทียบ ... พวกข้าพระองค์ยังมีความ
เคลือบแคลงสงสัยในสมณพราหมณ์เหล่านั้น ... ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ ... ⁴⁴

พระพุทธองค์ทรงตรัสชมชาวกาลามะว่า สงสัยในสิ่งที่ควรสงสัย แล้วทรง
ตรัสถึงหลักความเชื่อ 10 ประการ คือ

1. มา อนุสสเวน (อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟัง เรียน ตามกันมา)
2. มา ปรมปราย (อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบๆ กันมา)
3. มา อิติกิราย (อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ, ตันข่าว)
4. มา ปิฎกสมปทาเนน (อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำรา)
5. มา ตกกเหตุ (อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรก)

⁴³ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁴ อจ. ติก 20/505

6. มา นยเหตุ (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุমান)
7. มา อากาการปริวิตก เกณ (อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรงตามแนว
เหตุผล)
8. มา ทิฏฐินิฆมาณกขนติยา (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะ เข้ากันได้กับทฤษฎี
ของตน)
9. มา ภพพรูปกาย (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะรูปลักษณะน่าเชื่อ)
10. มา สมณิน โบน ครูติ (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือที่ท่านสมณนี้เป็น
ครูของเรา) ⁴⁵

หลักความเชื่อในกาลามะสูตรทั้ง 10 ข้อนี้ ถือเป็นคำตักเตือน คำเตือนสติที่สำคัญของพระพุทธเจ้าสรุปเป็นสาระได้ 2 ประเด็น คือ 1) ทรงแนะนำไม่ให้เชื่อ โดยมีความงมงายเป็นพื้นฐาน ได้แก่ข้อที่กล่าวว่า อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟัง, การถือสืบๆ กันมาด้วยการเล่าลือหรือตื่นข่าว, ไม่ควรเชื่อด้วยการอ้างตำรา, ไม่ควรเชื่อเพราะรูปลักษณะของผู้พูดน่าเชื่อถือ และอย่าเพิ่งปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่าผู้พูดเป็นครูของเรา ซึ่งการเชื่อในลักษณะที่กล่าวมา เป็นการเชื่อเพราะยึดติดในตัวบุคคล 2) ทรงแนะนำไม่ให้เชื่อโดยอาศัยเพียงความนึกคิดเป็นตัวตัดสินความจริง ได้แก่ข้อที่กล่าวว่า อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรก, เพราะการอนุমান, ด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล และเพราะเห็นว่า เข้ากันได้กับทฤษฎีของตน

ในตอนท้ายของสูตร พระพุทธองค์ทรงอธิบายสรุปว่า ต่อเมื่อใคร่เข้าใจด้วยตนว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นอกุศล เป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เป็นต้นแล้ว จึงควรละหรือถือปฏิบัติตามนั้น ⁴⁶

⁴⁵ พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 274.

⁴⁶ อง. ตัก 20/506

1.3 สัปภาภิหาริยธัมมเทสนา ทรงแสดงธรรมให้เห็นจริงได้ผล เป็นอัครจริย ทรง
 สอนให้มองเห็นชัดเจนสมจริงจนต้องยอมรับ ธรรมที่ทรงแสดงมีคุณเป็นอัครจริย สามารถยังผู้
 ปฏิบัติตามให้ได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตน ในบรรดาปาภิหาริย 3 ได้แก่
 อิทธิปาภิหาริย (แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัครจริย) อาเทศนาปาภิหาริย (การท่ายใจ, รอบรู้กระบวนการของ
 จิต, บอกสภาพจิตความคิด อุบิสัยได้ถูกต้อง) อนุศาสน์ปาภิหาริย (คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็น
 จริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นอัครจริย) พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญอนุศาสน์ปาภิหาริยว่าดี
 ที่สุด *

ในแก้วกฐิต 47 กล่าวว่า เมื่อครั้งพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่สวนมะม่วง
 ของปาวาริกเศรษฐี เมืองนาลันทา บุตรของคหบดีคนหนึ่งชื่อ เกวัญ ได้เข้าไปเฝ้าทูลขอให้ภิกษุ
 สักกรุปแสดงอิทธิปาภิหาริย เพื่อว่าชาวเมืองนาลันทา ซึ่งมีอยู่หนาแน่นจะได้เลื่อมใสศรัทธาในพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้ายิ่งขึ้น พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า พระองค์มิได้แนะนำสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย ให้ทำอิทธิ
 ปาภิหาริยแก่คฤหัสถ์

นายเกวัญ ทูลขอร้องหลายครั้งในท่านองเดียวกัน พระองค์จึงตรัสถึง
 ปาภิหาริย 3 อย่าง ทรงกล่าวว่า เมื่อภิกษุแสดงอิทธิปาภิหาริย ผู้ที่เลื่อมใสก็จะบอกแก่ผู้ที่ยังไม่
 ศรัทธา ไม่เลื่อมใสถึงความอัครจริยต่างๆ ผู้ที่ไม่ศรัทธาก็จะกล่าวแย้งได้ว่า มีวิชาอยู่อย่างหนึ่งชื่อ
 คันธาริกษุณั้นแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างด้วยวิชาคันธารินั้น และเมื่อภิกษุแสดงอาเทศนาปาภิหาริย
 ผู้ไม่เลื่อมใสก็จะกล่าวได้ว่า มีวิชาอยู่อย่างหนึ่งชื่อ มณิกา ภิกษุนั้นท่ายใจ ทายความนึกคิดของผู้อื่น
 ได้ด้วยวิชามณิกานั้น พระองค์ทรงตรัสแก่เกวัญว่าทรงเห็นโทษของอิทธิปาภิหาริยและอาเทศนา
 ปาภิหาริย จึงทรงอิตถระอาและรังเกียจปาภิหาริยทั้ง 2 นั้น ส่วนอนุศาสน์ปาภิหาริย คือการ
 สอนให้เว้นในสิ่งที่ควรเว้น ให้ทำในสิ่งที่ควรทำ ทั้งทางกาย วาจา ใจ นั้น เป็นสิ่งที่มีประโยชน์
 และประณีตทรงสรรเสริญ 48

* ดูคำอธิบายในแก้วกฐิต

47 ท. ส. 9/338-342

48 เรื่องเดียวกัน.

แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเน้นปาฏิหาริย์ทางคำสอน คือสอนให้ผู้ฟัง นำไปปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้วได้ผลตามที่สอน เป็นอัศจรรย์ เป็นประโยชน์อย่างยิ่งทั้งแต่ตนเองและผู้อื่น

2. หลักในการสอน

เพื่อที่จะให้การเรียนการสอนบรรลุผลตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้ ผู้สอนจะต้องทำความเข้าใจในหลักการสอน ตามแนวพุทธปรัชญาซึ่งสามารถศึกษาวิเคราะห์ได้จากลีลาและหลักในการสอนของพระพุทธองค์ โดยอธิบายเทียบเคียงกับสภาพการณ์ในปัจจุบันได้ดังตัวอย่างที่จะกล่าวต่อไปนี้คือ

2.1 การนำเข้าสู่บทเรียน ในการสอนนั้นการเริ่มต้นนับเป็นสิ่งสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีจะมีส่วนช่วยให้การสอนประสบผลสำเร็จได้ พระพุทธองค์ทรงมีวิธี เริ่มต้นหรือนำเข้าสู่เนื้อหาที่น่าสนใจมาก การแสดงธรรมที่ปรากฏในพระสูตรทั้งหลาย จะเห็นว่าพระองค์จะไม่เริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาทีเดียว แต่ทรงสนทนากับผู้รับคำสอน (ผู้เรียน) ด้วยเรื่องที่เป็นความรู้เดิม เรื่องที่ผู้รับฟังรู้เข้าใจดี หรือสนใจอยู่แล้วสอดแทรกความหมาย เนื้อหา ที่ต้องการสอนเข้าไปด้วย เป็นการเชื่อมโยงความรู้เดิมกับความรู้ใหม่ เช่น พระพุทธองค์ทรงตรัสถามคนฝึกม้าใน เกสิสูตร ⁴⁹ ว่า "ดูกร เกสิ ท่านอันใครๆ ก็รู้ดีแล้วว่าเป็นสารถิผู้ฝึกม้า ก็ท่านฝึกม้าที่ควรฝึกอย่างไร" นายเกสิกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ฝึกม้าที่ควรฝึกด้วยวิธีละม่อมบ้าง รุนแรงบ้าง ทั้งละม่อมทั้งรุนแรงบ้าง" พระพุทธองค์ทรงถามต่อไปว่า "ถ้าม้าที่นายเกสิฝึกหัดด้วยวิธีดังกล่าวแล้วยังฝึกให้เป็นม้าที่ดีไม่ได้ จะทำอย่างไรกับมัน" นายเกสิทูลตอบว่า "ถ้าม้าที่ควรฝึกของข้าไม่เข้าใจถึงการฝึกหัดด้วยวิธีละม่อม ด้วยวิธีรุนแรง ทั้งละม่อมทั้งรุนแรงก็ฆ่ามันเสีย เพื่อมิให้เสื่อมเสียชื่อเสียง" จากนั้นพระพุทธองค์จึงทรงตรัสกับนายเกสิว่า พระองค์ก็ทรงฝึกบุรุษเหมือนที่นายเกสิฝึกม้า คือฝึกอย่างละม่อมบ้าง อย่างรุนแรงบ้าง ทั้งสองวิธีบ้าง

⁴⁹ อง. จตุกก 21/111

ใครที่ฝึกไม่ได้ก็ทรงม้าเหมือนกัน คือไม่ทรงสอน การไม่สอนนั่นแหละคือการมาในวินัยของพระ
อริยะ ท่านองเดียวกับที่นาย เกสมีม้าที่ฝึกไม่ได้ โดยการเอาหลักธรรมมาอธิบายเทียบเคียงใน
ความหมายใหม่ ซึ่งเป็นการช่วยให้ผู้ฟังหันมาสนใจ และกำหนดคำสอนได้ง่าย

นอกจากนี้พระพุทธรองค์ยังทรงใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอุปกรณ ในการนำ
ผู้เรียนเข้าสู่เนื้อหา โดยการยกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในการดำรงชีวิตของชาวอินเดียสมัยนั้น เป็น
ตัวอย่าง ดังปรากฏหลักฐานอยู่ทั่วไปในพระไตรปิฎก เช่น ในจุฬโคบาลสูตร ^{๕๐} เล่าว่า เมื่อครั้ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา แคว้นวัชชี ทรงตรัสสอนเรื่องสมณพราหมณ์
ผู้ฉลาด และภิกษุผู้ตัดกระแสมาร โดยตรัสเล่าเรื่องคนเลี้ยงโคชวามคร ผู้มีปัญหาและไม่มีปัญหา
เปรียบเทียบให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า คนเลี้ยงโคชวามครผู้ไม่มีปัญหา ไม่พิจารณาฝั่งนี้ฝั่งนั้นของ
แม่น้ำคงคา พาโคข้ามผิดทำในอุตุศารทท้ายพรรษา โคทั้งหลายก็ว่ายเวียนในกระแสน้ำ จมน้ำตาย
ในแม่น้ำคงคา เปรียบเทียบสมณพราหมณ์ผู้ไม่ฉลาดในโลกนี้โลกหน้า ...พลอยทำให้คนที่เชื่อฟัง
ปราศจากประโยชน์ แล้วทรงแสดงถึงคนเลี้ยงโคชวามครผู้มีปัญหา ให้โคผู้ที่เป็นผู้นำฝั่งข้ามก่อน
แล้วจึงให้โคที่มีกำลังโคฝึก และลูกโคที่ย่อนกำลังข้ามตามไป ทรงตรัสว่า แม้ลูกโคที่เพิ่งเกิดก็
สามารถว่ายตามเสียงแม่โคตัดกระแสน้ำไปถึงฝั่งได้ เช่นเดียวกับสมณพราหมณ์ผู้ฉลาด ย่อมทำให้
คนที่เชื่อฟังได้รับประโยชน์สุขไปด้วย คงอุปมาเปรียบเทียบพระองค์ด้วยนายโคบาลผู้ฉลาด อุปมา
ภิกษุทั้งหลายผู้ตัดกระแสมาร เหมือนโคตัดกระแสน้ำ

2.2 สอนตามลำดับขั้นตอนตามลำดับความยากง่ายลุ่มลึก พระพุทธรองค์ทรงมีหลัก
เกณฑ์ในการฝึก (สอน) ตามลำดับ ในคณกโณคคัลลาสูตร ^{๕๑} (ซึ่งเป็นพระสูตรว่าด้วยการศึกษา
และการปฏิบัติ เป็นขั้นตอน) กล่าวถึงการสนทนาโต้ตอบระหว่างพระพุทธรองค์กับพราหมณ์คณกโณคคัล
ลานะ คณกโณคคัลลานะได้ยกตัวอย่างการศึกษาและการปฏิบัติทางโลกซึ่งมีลำดับขั้นตอน แล้ว
กราบทูลถามพระพุทธรองค์ว่าในธรรมวินัยของพระพุทธรองค์สามารถบัญญัติการศึกษาโดยลำดับ การ

^{๕๐} ม . มุ 12/388-391

^{๕๑} ม . อุ 14/93-100

กระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับได้หรือไม่ พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบว่า ในธรรมวินัยก็สามารถบัญญัติกฎเกณฑ์แห่งการศึกษาตามลำดับ การกระทำตามลำดับและการปฏิบัติตามลำดับได้เช่นกัน เปรียบเหมือนผู้ชำนาญการฝึกม้าได้ม้าชนิดที่อาจฝึกได้มาแล้ว ในขั้นแรกย่อมฝึกให้รู้จักการสวมบังเหียนก่อน แล้วจึงฝึกอย่างอื่น ๆ ให้ยิ่งขึ้นไปฉันใด ... ตถาคต ครั้นได้บุรุษที่พอฝึกได้มาแล้วในขั้นแรกย่อมแนะนำก่อนว่า "ดูกร ภิกษุ มาเถิด เธอจงเป็นผู้มีศีล สාරวมด้วยดีในปาฏิโมกข์ ..." ครั้นภิกษุนั้นเป็นผู้มีศีล สාරวมในปาฏิโมกข์ ... ดีแล้ว พระองค์ย่อมแนะนำให้ยิ่งขึ้นไปว่า ^{๕๒} ... (สอนธรรม, ให้ฝึกธรรมปฏิบัติที่สูงขึ้นไปตามลำดับ จนกว่าจะบรรลุเป้าหมายสูงสุด)

การสอนตามลำดับจึงนับเป็นหลักการสอนที่สำคัญข้อหนึ่ง ไม่ว่าจะสอนวิชาใดก็ตาม ต้องสอนให้ผู้ศึกษาเรียนรู้ไปโดยลำดับ สอนจากเรื่องง่าย ๆ ไปหาเรื่องยาก ๆ สอนจากเรื่องใกล้ตัวไปหาไกลตัว สอนจากสิ่งที่ เป็นรูปธรรมไปหานามธรรม แต่การสอนในลักษณะนี้ควรจะต้องเห็นพ้องของผู้เรียนด้วย สอนอย่างไรผู้เรียนจะเข้าใจได้ง่าย ก็ควรสอนไปอย่างนั้น

2.3 การใช้ภาษา ครูผู้สอนที่ดีควรเป็นผู้ที่มีความสามารถในการใช้ภาษาในการสื่อความหมายให้เป็นที่เข้าใจระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน ในการสอนของพระพุทธองค์นั้น จะเห็นว่าทรงพระปรีชาสามารถในการใช้ภาษา การเล่นคำและการใช้คำในความหมายใหม่ บางครั้งทรงใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล สละสลวย บางครั้งก็ทรงใช้พระวาจาเด็ดขาดรุนแรง เช่น ในจตุมสูตรเล่าว่า มีภิกษุประมาณ 500 รูป ได้มาเฝ้าพระพุทธองค์ที่หมู่บ้านจตุมา เมื่อมาถึงภิกษุเหล่านั้นได้ปราศรัยกับภิกษุเจ้าถิ่น จัดเสนาสนะ ส่งเสียงเอะอะดังลั่น พระพุทธองค์ตรัสถามพระอานนท์ว่า เสียงอะไรเหมือนชาวประมงแย่งปลากัน เมื่อพระอานนท์ทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงรับสั่งให้เรียกภิกษุเหล่านั้นเข้าเฝ้า ตรัสประณาม (ขับไล่) ให้ออกไปไม่ให้อยู่ในสำนักของพระองค์ ^{๕๓} และในอุปัฏฐกเลศสูตร ทรงใช้พระวาจารุนแรงเพื่อสอนให้ภิกษุสำนึกว่า

^{๕๒} ม. อ. 14/94-100.

^{๕๓} ม.ม. 13/186

... คนโพรา ทั้งนั้นส่งเสียงกันเอ็ดตะโร แต่ทำไมคนไหนรู้ว่าตัวเองเป็นคนพาลไม่ พวกบัณฑิตลืมหัดพอใจพูดตามที่ตนต้องการ จะพูดอย่างไรก็พลาไป หาได้นำพาดึงกิเลสอันเป็นเหตุให้ทะเลาะกันไม่ ... ความกลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันยังมีได้ในพวกคนกักขละที่ยาบลิ้น ... มาพันผู้คน ... ขนเอาทรัพย์ไป เมื่อเป็นเช่นนี้ใจคนเล้า ความกลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวจะมีแก่พวกเธอไม่ได้ ...^{๕๔}

บางครั้งผู้มาเฝ้าบริภาษพระองค์ด้วยคำพูดที่รุนแรง พระองค์ทรงยอมรับฟังแล้วแปลความหมายอธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องที่งดงาม เช่น กรณีของเวรัญชพราหมณ์^{๕๕} ซึ่งมีความไม่พอใจในพระพุทธองค์ที่ไม่ไหว้ ไม่ลุกขึ้นต้อนรับพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้หญซึ่งเป็นผู้มีอายุ ในตอนหนึ่งของการสนทนาเวรัญชพราหมณ์ได้กล่าวว่า "พระโคตมเป็นคนช่างเกลียด" พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบโดยแปลความหมายไปในทางที่ดีว่า "ดูกรพราหมณ์ เหตุที่เขากล่าวหาเราว่าเป็นคนช่างเกลียด ... เพราะเรากล่าวการเกลียด กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต เรากล่าวการเกลียดที่ถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศลหลายอย่างนี้แล เหตุที่เขากล่าวหาเราว่าเป็นคนช่างเกลียดดังนี้ ชื่อว่ากล่าวชอบแต่ไม่ใช่เหตุที่ท่านมุ่งหมายกล่าว"

และในการสอนการแสดงธรรมของพระสาวกทั้งหลาย พระพุทธองค์ก็ทรงแนะนำให้ผู้สอนมีความรู้เท่าทันในสมมติบัญญัติ รู้เข้าใจถึงทางแห่งภาษาที่เรียกว่า โวหารโลก ทรงเน้นให้รู้จักใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการสื่อความหมาย แต่ไม่ให้อึดติดในสมมติของภาษา [ซึ่งเป็นความจริงระดับสมมติ] ดังพุทธพจน์ว่า

... ภิกษุทั้งหลาย เราไม่ขัดแย้งกับโลกดอก โลกต่างหากยอมขัดแย้งกับเรา ธรรมวาติยอมไม่ขัดแย้งกับศิครินโลก สิ่งใดบัณฑิตในโลกสมมติกันว่าไม่มี เราก็ก้าวสิ่งนั้นว่าไม่มี สิ่ง

^{๕๔} ม.อ. 14/443

^{๕๕} อ.อ. อ.อ. 23/101

จุดบัดทิตในลกสมมติกันว่ามี เรายกกล่าวสิ่งนั้นว่ามี เหล่านี้ เป็นลกสมัญญา เป็นลกนินรุติ เป็นลกโวหาร เป็นลกบัญญัติ ซึ่งตถาคตาใช้พูดจา แต่ไม่ยึดถือ ^{๕๖}

... ไม่ฟังกล่าววาทะลับหลัง ไม่ฟังกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้า ฟังเป็นผู้ไม่รับต่วนพูด อย่าพูด ปรึร้อน ไม่ฟังปรักปรำภาษาชนบท ไม่ฟังลวงเลยคำพูดสามัญเสีย ^{๕๗}

คำพูดที่พระองค์ใช้สอนบางคำจึงเป็นศัพท์เดิมที่พวกพราหมณ์ใช้อยู่ เป็นศัพท์ ที่คนทั่วไปเข้าใจ แต่เมื่อพระองค์นำมาใช้จะ เปลี่ยนความหมายไปจากความหมายเดิม เช่นคำว่า ทิศที่สิงคาลมานพไหว้ (ทิศหลักทั้ง 6) อยู่เป็นประจำตามคำสอนของบิดาที่สั่งไว้ก่อนตาย พระองค์ ก็เปลี่ยนความหมายเป็นทิศ ^{๕๘} โดยอธิบายความใหม่่า ทิศนั้นหมายถึงบุคคลต่างๆ ที่เราต้อง เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอยู่ เป็นสายสัมพันธ์ของสังคม [เน้นบทบาทหน้าที่ของบุคคลในสังคม เป็นสำคัญ]

ดังนั้นผู้ที่เป็นครู อาจารย์ นักวิชาการ หรือนักฝึกอบรม ซึ่งมีหน้าที่ถ่ายทอด ความรู้ ความคิดต่าง ๆ จึงควรจะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถพิเศษในการใช้ภาษา สามารถสื่อ ความหมายให้ผู้เรียน ผู้ฟัง เกิดความเข้าใจ และในการใช้ภาษาที่ดีนั้นควรคำนึงถึงวุฒิภาวะของ ผู้เรียนด้วย ไม่ใช้คำศัพท์สูงเกินไป หรือใช้ภาษาที่ตนเข้าใจแต่ผู้เรียน ผู้ฟังไม่รู้เรื่อง

2.4 การให้ความสำคัญแก่ผู้เรียนอย่างเท่าเทียมกัน พุทธศาสนาทือกำเนิดขึ้นมา ท่ามกลางบรรยากาศของสังคมอินเดีย ที่มีทัศนคติในเรื่องการถือชั้นวรรณะรุนแรงมาก อาจกล่าวได้ ว่าพวกพราหมณ์ เป็นพวกเดียวที่ผูกขาดแนวความคิดในสมัยนั้น เมื่อพระพุทธองค์ประกาศหลักการ

^{๕๖} พระราชวรมนิ, ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้ (กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้ง กรูฟ) 2530, หน้า 44 (ดู ส. ข 17/239)

^{๕๗} ม. ถุ 14/360.

^{๕๘} ที. ปา 11/193.

พุทธศาสนาขึ้นมา พระองค์ทรงสอนไปในทางตรงข้ามกับแนวความเชื่อเดิมที่มีสมัยนั้น ทรงสอนโดยปฏิเสธหลักพรหมลิขิต โดยเสนอหลักกรรมขึ้นแทนแนวความเชื่อเดิม หลักกรรมที่พระพุทธองค์เสนอนี้ให้ความเสมอภาคแก่มนุษย์ทุกคน และในการทำความดีนั้นมิใช่วัดกันด้วยชาติตระกูล แต่วัดกันด้วยการกระทำของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ ชาติ วรรณะ ไม่มีความหมายในพุทธศาสนา ทุกคนมีสิทธิ์ที่จะบรรลุเป้าหมายทางการศึกษาของพุทธศาสนาได้ เพราะหลักการของพุทธศาสนานั้น เป็นวิถีทางของปัญญาที่สามารถสัมผัสได้ด้วยตนเอง พระพุทธองค์ทรงสอนให้ถือความประพฤติเป็นเครื่องวัดคุณค่าแทนวรรณะ ดังพุทธพจน์ที่ว่า "บุคคลไม่ได้เป็นคนด้อยเพราะชาติ ไม่ได้เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนด้อยเพราะกรรม" ^{๕๙} (การกระทำ ความประพฤติ)

ในทัศนะของพุทธปรัชญา ผู้สอนจึงต้องให้ความสำคัญแก่ผู้เรียนอย่างเท่าเทียมกันทุกคน และการสอนนั้นควรกระทำด้วยความตั้งใจ ด้วยความรู้สึกรู้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน โดยเฉพาะผู้เรียนซึ่งเป็นเยาวชนของชาติที่จะต้องเป็นกำลังสำคัญของชาติในอนาคต งานสอนจึงไม่ใช่แค่สักแต่ว่ากระทำ หรือเห็นว่าผู้เรียนเป็นผู้วิ่งเขลาเบาปัญญา แม้พระบรมครูยังทรงตรัสไว้ว่า "ถ้าแม่ตถาคตจะแสดงธรรม ... ตถาคตย่อมแสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ ถ้าแม่จะแสดงแก่ ... อุบาสก อุบาสิกา แก่ปฤชนทั้งหลาย โดยที่สุดแม่ของท่าน และพรานนก ก็ย่อมแสดงโดยเคารพ หากแสดงโดยขาดความเคารพไม่" ^{๖๐}

2.5 การส่งเสริมให้มีอิสระทางด้านความคิด หลักการข้อนี้เป็นหลักการที่นักการศึกษาในปัจจุบันให้ความสำคัญอย่างมาก นักการศึกษาส่วนใหญ่มีความเห็นสอดคล้องกันว่า ครูควรสอนหรือกระตุ้นให้เด็กมีอิสระทางด้านความคิด ให้รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล พุทธศาสนาก็เห็นด้วยกับหลักการนี้ แต่หลักการคิดอย่างเสรีในทางพุทธศาสนาอธิบายความไว้อย่างลึกซึ้ง การคิดอย่างเสรีตามแนวพุทธปรัชญานั้นมีหลักการอื่น เป็นแนวทางที่ตั้งอยู่บนหลักสัจธรรมอันแท้จริง ดังที่พระราชมุนี ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

^{๕๙} ข . ส 25/306 .

^{๖๐} อ . ปลูก 22/99

... ในทางพุทธศาสนาถือว่า การคิดอย่างเสรีนั้นมีแนวทาง แต่แนวทางที่ว่านี้ไม่ใช่แนวทางที่ถูกกำหนดควบคุม ตามความต้องการของครู อาจารย์ แต่เป็นแนวทางที่สอดคล้องกับความจริงที่มีอยู่ ... หมายความว่า เราจะต้องกระตุ้นความคิดของเด็ก เข้าไปสู่ความจริงที่มีอยู่ โดยกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติ ... การคิดอย่างเสรีเป็นการคิดของจิตที่มีอิสรภาพ และอิสรภาพของจิตนี้ไม่ใช่สิ่งที่จะนึกคิดเอาเอง แต่เป็นภาวะที่เป็นจริงหรือสัจภาวะ มีหลักเกณฑ์ตามวิถีทางของธรรมชาติ เมื่อจิตมีอิสรภาพแล้ว การคิดอย่างเสรีย่อมมีได้เอง และดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้อง ... 61

การมีอิสระทางด้านความคิดหรือการคิดอย่างเสรี ในที่นี้จึงหมายถึงการคิดของจิตที่มีอิสรภาพ คือไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสตัณหาเข้ามครอบงำ ผู้ที่จิตมีอิสรภาพเช่นนี้ ย่อมมีความเป็นตัวของตัวเอง เกิดปัญญารู้แจ้งแจ้งในสัจภาวะ จะคิดจะทำอย่างไร แก้ไขสิ่งใดก็ตรงไปตรงมาตามเหตุปัจจัย ดำเนินไปตามแนวทางที่ถูกต้องไม่ทำไปตามอำนาจกิเลส บุคคลที่มีคุณสมบัติเช่นนี้ย่อมเคารพตนเอง ทำความดีเพราะรู้เข้าใจในความดี ไม่ใช่ทำดีเพราะหวังค่าชมเชย หรือเพราะกลัวถูกลงโทษ

นอกจากนี้ในการสอนและเผยแพร่ธรรมของพระพุทธองค์ ทรงมีพระทัยกว้างที่จะยอมรับความเห็นหรือคำสอนของลัทธิอื่นที่ถูกต้อง เพราะพระองค์ทรงยึดหลักความจริงที่เป็นสากล สัจธรรมของศาสนาอื่นที่ถูกต้องพระองค์ก็ยอมรับ เช่น ในมหาสิหนาทสูตร 62 และทรงกล่าวถึงความจริงหรือสัจธรรมว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ตามธรรมชาติ ไม่ใช่สิ่งที่พระองค์คิดขึ้นเอง 63 แต่พระองค์สามารถเข้าถึงความจริงนั้น ทรงสอนโดยเน้นให้ผู้เรียน ผู้ฟัง เกิดความคิด เข้าถึงความ

61 พระราชวรมณี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนาจัดพิมพ์, 2528), หน้า 61-62.

62 ท. ส. 9/261

63 ตามนัย อ. ด. 20/576

จริงด้วยตนเอง ไม่มีบับังคับให้เชื่อหรือครอบงำความคิดของผู้เรียน แสดงให้เห็นว่าพุทธปรัชญานั้น มีทัศนะที่เป็นประชาธิปไตย ผิดกับเจ้าลัทธิต่างๆ ในสมัยนั้นที่ต่างก็วาดอ้างว่า คำสอนในลัทธิตน เท่านั้นถูกต้อง

2.6 การช่วยเหลือเอาใจใส่ผู้ที่มีปัญหาหรือควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษ วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติอยู่เสมอ ตามเหตุการณ์และกาลเทศะ เช่น วิธีการสอนพระจูฬปันถก มีเรื่องเล่าว่า พระจูฬปันถกนั้นปัญหาที่มาก จดจำอะไรไม่ค่อยได้ พระมหาปันถกผู้ที่ได้พยายามฝึกสอนให้ท่องจำพระธรรมวินัย แต่พระจูฬปันถกก็ไม่สามารถจดจำอะไรได้เลย พระมหาปันถกเห็นดังนั้นก็คิดว่าน้องชายเป็นคนอากัปกิริยา ไม่มีทางฝึกได้จึงไล่ให้ไปอยู่เสียที่ยื่น พระจูฬปันถกเสียใจมาก ถึงกับคิดที่จะสึกจากสมณเพศ พระพุทธองค์ทรงทราบด้วยพระญาณว่า พระจูฬปันถกมีเรื่องกำลังเสียใจ หากไม่ช่วยไว้อาจจะถึงกับเสียคนได้ ดังนั้นในตอนเช้าจึงเสด็จไปปรากฏพระองค์ในทางที่พระจูฬปันถกจะเดินผ่าน เมื่อพระจูฬปันถกเดินทางจนจะพ้นประตูวัดก็พบพระพุทธองค์เดินจงกรมอยู่ จึงเข้าไปถวายบังคม เมื่อพระพุทธองค์ตรัสถามถึงเหตุที่จะต้องไปในเวลาเช่นนั้น พระจูฬปันถกก็กราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงตรัสห้าม แล้วทรงประทานผ้าเช็ดหน้าสีขาวผืนหนึ่งให้พระจูฬปันถก รับสิ่งให้หน้าผ้าผืนนั้นไปแล้วใช้มือลูบผ้าผืนนี้จนกว่าจะพบความจริง พระจูฬปันถกได้รับฟังสิ่งนั้นก็รู้สึกดีใจ เลิกล้มความคิดที่จะสึกนั้นเสีย แล้วนำผ้าผืนนั้นมาอยู่ที่พัก เริ่มทำตามที่พระพุทธองค์แนะนำ ใช้มือลูบเช็ดผ้าผืนนั้นกลับไปกลับมาอยู่หลายครั้ง ก็เกิดความสกปรกขึ้น ผ้าที่เคยขาวก็กลับดำ พระจูฬปันถกก็ได้พบความจริงว่าผ้าขาวสะอาด เมื่อมีธุลีมาเประอะเปื้อน ก็ทำให้ผ้าสกปรกได้ เปรียบเหมือนดวงจิตของมนุษย์ ซึ่งแต่เดิมก็เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ผุดผ่อง แต่เมื่อมีกิเลสมาปรุงแต่ง มาผสมเข้าจึงทำให้จิตใจขุ่นหมองไม่บริสุทธิ์ ท่านก็บังเกิดความเข้าใจชัดเจนในสภาวะธรรม คลายความยึดถือในตัวตน ได้บรรลุอรหัตตผลในขณะนั้นเอง ⁶⁴

⁶⁴ อธิบายความตามนัย พุ. ธ 25/126, 26/373.

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า การบรรลุผลนั้นไม่เกี่ยวกับสติปัญญา หรือความสามารถทั่วไปของจิตเสมอไป คนมีสติปัญญาต่ำอาจบรรลุได้เร็วก็ได้ เช่นกรณีของพระจูฬปันถกนี้ ความสามารถในการจดจำต่ำมาก แต่ก็สามารถบรรลุธรรมได้เร็ว (ขณะที่ท่านท่องบ่นลูปไปมาจิตก็เป็นสมาธิสงบ เมื่อถึงเวลาเหมาะสมความรู้ระดับวิชชญาณก็เกิดขึ้นได้) บางคนมีสติปัญญาสูงกลับบรรลุช้า เพราะมีวาทะคิดเหตุผล ติดอยู่ในตาข่ายเหตุผล ตัวอย่างเช่นพระสารีบุตร เป็นต้น ๕๕

นอกจากนี้พระพุทธองค์ ยังเอาพระทัยใส่ในบุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไป เช่น ในจังกีสสูตร กล่าวไว้ในขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งสนทนากับจังกีพราหมณ์ กาบтикมาณพผู้มีความรู้ใกล้เคียงกับจังกีพราหมณ์ทั้งๆ ที่อายุเพียง 16 ปี ได้กล่าวสอดขึ้น ทรงรับสั่งให้สติว่า "เมื่อพราหมณ์ผู้เฝ้ากำลังเจรจาอยู่ ท่านภาวทวาขออย่าได้พูดสอดในระหว่างนี้ รอให้ผู้ใหญ่พูดจบเสียก่อน" จังกีพราหมณ์จึงกราบทูลว่า "พระโคตมอย่าได้ห้ามกาบтикมาณพเลย เขาเป็นบุตรผู้มีตระกูล เป็นพหูสูต ... และสามารถจะเจรจาดำเนินการตอบกับพระสมณโคตมได้" ๕๖

ฝ่ายกาบтикมาณพมีความดำริว่า หากพระสมณสบตาเขาเมื่อไหร่ เขาจะถามปัญหาต่อพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความคิดของเขา จึงได้ทอดพระเนตรดู มาณพมีความรู้สึกที่พระพุทธรูปทรงทอดพระเนตรเห็นความสำคัญของตน จึงกราบทูลถามปัญหาที่ตนสนใจ เรื่องนี้แสดงให้เห็นพระกรุณาธิคุณของพระบรมครู เมื่อทำผิดก็ต้องตักเตือนตามสมควรแก่ความผิด เมื่อสำนึกผิดก็ให้กำลังใจและในการสอนหลักธรรมของพระพุทธองค์นั้น ทรงเน้นจริยธรรมไปด้วย เช่น การว่ากล่าวกาบтикมาณพให้รู้จักมารยาทในสังคม

๕๕ แสง จันทร์งาม, "วิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์" ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาค 2 ระบบการเรียนการสอน, หน้า 33.

๕๖ ม.ม . 13/589

อีกตัวอย่างหนึ่ง เรื่องเด็กหญิงชาวบ้านลูกช่างทุกคนหนึ่งอยากฟังธรรม แต่มีงานเร่งอยู่เมื่อเสร็จงานผ่านโรงธรรมก็แวะหน่อยหนึ่ง นั่งอยู่แถวหลังสุดของที่ประชุม พระพุทธองค์ก็ทรงหันไปเอาพระทัยใส่ รับสั่งให้เข้าไปนั่งใกล้ๆ ทักทายปราศรัยและสนทนาให้เกียรติเด็กนั้นแสดงความคิดเห็นที่ประชุม และยังแสดงธรรมให้เด็กผู้นั้นได้รับประโยชน์จากการมาฟังธรรมด้วย ๖7

หลักการในข้อนี้แม้ในปัจจุบันก็ยังใช้ได้ดี เพราะพฤติกรรมและปัญหาของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นสมัยใดก็เหมือนๆ กัน จะแตกต่างกันบ้างก็เพียงลักษณะของเหตุปัจจัยที่มาปรุงแต่ง และสิ่งแวดล้อมทางวัตถุเท่านั้น ครูที่ดีจะต้องสามารถสังเกตพฤติกรรมของผู้เรียนเป็นรายๆ ไป ซึ่งจะมีส่วนทำให้เขาเกิดความภูมิใจ สนใจ ที่จะเรียนมากขึ้นไม่ใช่มุ่งสอนแต่เนื้อหาโดยไม่รู้จักและจำชื่อนักเรียนที่ตนสอนไม่ได้ ในการเอาใจใส่นักเรียนผู้ที่ด้อยหรือมีปัญหา แม้ว่าครูผู้สอนจะไม่มีฉายาพิเศษอย่างพระพุทธเจ้า แต่ก็สามารถจะรู้ได้โดยการศึกษาข้อมูลจากทะเบียนประวัติ ข้อมูลจากครูประจำชั้น จากเพื่อนนักเรียนด้วยกัน และจากการสังเกตพฤติกรรมโดยตรง

2.7 การสอนอย่างมีเป้าหมาย ถ้าจะพูดตามหลักการศึกษาก็คือ การสอนโดยยึดจุดประสงค์นั่นเอง ซึ่งหลักการนี้ไม่ใช่ของใหม่ ในการนำธรรมออกสอนประชาชนนั้น ทรงปฎิบัติในที่ประชุมสงฆ์ว่าจะสอนด้วยจุดมุ่งหมาย 3 ประการ ดังได้กล่าวมาแล้ว พระองค์ทรงควบคุมการสอนของพระองค์ให้อยู่ในเรื่องในประเด็นไม่ออกนอกเรื่อง โดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับเนื้อหา ทรงมุ่งให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในเนื้อหา สามารถนำไปปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขและแก้ปัญหาชีวิตได้ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์พระองค์จะไม่สอน คำถามที่ไม่เป็นประโยชน์ก็ไม่ทรงตอบ

การสอนในปัจจุบันก็กำลังเน้นในเรื่องนี้อยู่ นั่นคือ ครูผู้สอนจะต้องคำนึงถึงจุดประสงค์เป็นหลัก เรียกว่าการสอนโดยจุดประสงค์ (T.B.O. Teaching By Objective)

จุดประสงค์ของการสอนจะเป็นตัวกำหนดหรือชี้ทิศทางของการจัดกระบวนการเรียนการสอน^{๖๘} เป้าหมายปลายทางของหลักสูตรทั้งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ในปัจจุบันคือ คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาได้นั้น ถ้าพิจารณาให้ดียังเป็นเป้าหมายที่แคบอยู่ เพราะถ้าคิดเป็นแต่ความคิดนั้น เป็นมิจฉาปฏิฐิติ เป็นความคิดที่ไม่ถูกต้องตามทวนองคลองธรรม ก็อาจจะเกิดการกระทำ การแก้ปัญหาที่เป็นอันตรายต่อสังคมส่วนรวมได้

การศึกษาและการสอนในทัศนะของพุทธปรัชญานั้น เน้นความสำคัญของการคิดชอบ (สัมมาทิฐิ) เพราะความคิดชอบย่อมเป็นรากเหง้าแห่งการกระทำที่ชอบ การกระทำชอบเป็นผลแห่งความคิดชอบ เมื่อรู้จักคิดชอบแล้วการกระทำชอบย่อมจะบังเกิดขึ้นเอง ดังนั้นเป้าหมายการสอนทางพุทธปรัชญานั้น ถ้าสรุปให้สั้นก็คือคิดชอบ ทำชอบ แก้ปัญหาได้ถูกต้อง

3. พุทธวิธีในการสอน

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ได้เป็นที่สนใจของบุคคลในวงการศึกษา และวงการศาสนาในปัจจุบันเป็นอย่างมาก ได้มีนักการศึกษาหลายท่านได้หยิบยกเอาวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าขึ้นมาอภิปราย ซึ่งแต่ละท่านก็มีวิธีการกำหนดหัวข้อแตกต่างกันไป ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยจึงใช้วิธีการผสมผสานกัน โดยอ้างวิธีการสอนของพระพุทธองค์ (รวมทั้งพุทธสาวก) ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เอกสารชั้นรองและวิเคราะห์เทียบเคียงกับผลงานที่มีผู้เขียนหรือเรียบเรียงไว้บ้างแล้ว วิธีการสอนแบบต่างๆ ตามแนวพุทธปรัชญาสามารถแยกแยะ เป็นหัวข้อได้ดังต่อไปนี้

3.1 วิธีสอนแบบบรรยาย พุทธวิธีสอนแบบนี้พบอยู่ทั่วไปในพระคัมภีร์ ส่วนใหญ่จะทรงใช้สอนผู้ฟังที่มีจำนวนมาก เช่น ในที่ประชุมใหญ่ ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีพระสงฆ์หรือประชาชนจำนวนมาก และผู้ฟังส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ ความเข้าใจเสื่อมสัศรัทธาอยู่แล้ว เป็นการสอนบุคคลประเภทและระดับใกล้เคียงพอที่จะใช้วิธีบรรยายแบบกว้างๆ ได้ เช่น ใน

^{๖๘} หน่วยงานนิเทศก์ เขต 8 เอกสารประกอบการอบรมการเขียนจุดประสงค์เชิงพฤติกรรม, 2528.

จุฬัฒมสมาทานสูตร พระพุทธองค์ประทับ ณ เขตวนารามทรงตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย ถึงการสมาทานธรรมะ (รับธรรมมาประพฤติปฏิบัติ) 4 ประการ แล้วทรงตรัสขยายความการสมาทานธรรมะทั้ง 4 ข้อว่า 1) การสมาทานธรรมะที่มีสุขในปัจจุบัน มีทุกข์เป็นวิบากต่อไป คือ สมณบางพวกมีวาตะว่า โทษในกามทั้งหลายไม่มี จึงตั้งต่าในกามทั้งหลาย เมื่อตายก็เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ได้รับทุกข์เวทนา 2) การสมาทานธรรมะที่มีทุกข์ในปัจจุบัน มีทุกข์เป็นวิบากต่อไป คือสมณพราหมณ์บางพวกที่ประพฤติพรตทรมาณกายต่างๆ เมื่อตายไปก็ เข้าถึงทุกคติ ... 3) การสมาทานที่เป็นทุกข์ในปัจจุบัน มีสุขเป็นวิบากต่อไปคือบุคคลบางคนเป็นคนมีราคะ โทสะ โมหะกล้า เสวยทุกข์โถมันส์อันเกิดขึ้นเนื่องา ความทุกข์ถูกต้อง ร้องไห้ประพุดิตพรหมจรรย์ เมื่อตายไปก็เข้าถึงสุคติ 4) การสมาทานธรรมะที่มีสุขในปัจจุบันมีสุขเป็นวิบาก คือบุคคลบางคนไม่เป็นคนมีราคะ โทสะ โมหะกล้า ไม่ได้เสวยทุกข์โถมันส์อันเกิดแต่ราคะ โทสะ โมหะ ... สัจจจากอกุศลกรรม เมื่อตายไปก็ เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ⁶⁹

การบรรยายธรรมะในลักษณะนี้ แม้ผู้ฟังจะมีพื้นความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมเพียงเล็กน้อย ก็สามารถเกิดความเข้าใจได้ ทรงใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ส่วนผู้ที่มีพื้นความรู้สูงขึ้นไปก็สามารถมองเห็นนัยแห่งธรรมกว้างไกลออกไปได้ ในการสอนแบบบรรยายนี้ ครูผู้สอนจะต้องรู้จักเลือกเนื้อหาและพิจารณาบุคคลผู้รับฟังด้วยว่า เป็นบุคคลประเภทใด มีความรู้ในระดับใกล้เคียงกันหรือไม่ เพราะถ้าพูดหรือบรรยายแต่สิ่งที่ตนรอบรู้ แต่ผู้ฟังไม่มีความรู้พื้นฐานก็ไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ควร หรือถ้าผู้ฟังมีความรู้มีประสบการณ์ต่างกับผู้บรรยาย ก็ควรจะบรรยายในลักษณะของการอภิปรายแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดในแง่มุมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ผู้บรรยายต้องการ

3.2 การสอนแบบตอบปัญหา วิธีการนี้พระพุทธองค์ทรงใช้กับผู้ที่มีความข้องใจในข้อธรรมต่างๆ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการมาถามต่างๆ กัน เช่น เป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่นมาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้าง

⁶⁹ ม. มุ 12/514-519

ก็เตรียมมาถามเพื่อทราบให้จน ในการตอบปัญหาพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของ ปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกันในสังคคติสูตร ⁷⁰ แยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบ เป็น 4 อย่างคือ

3.2.1 เอกังสพพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมา ทรงแสดง ยืนยันไปข้างเดียว ตอบไปส่วนเดียว

ในอุปาสิวัตะสูตร ⁷¹ เล่าว่าเมื่อครั้งพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน ใกล้เมืองนาลันทา สมัยนั้นนิครนถ์นาฏบุตร พร้อมด้วยบริวารก็อยู่ ณ เมือง นาลันทา เช่นเดียวกัน เช้าวันหนึ่งทิมตบัสสีนิครนถ์ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ยังที่ประทับ ทรงตรัสถามทิมตบัสสีว่า "นิครนถ์นาฏบุตร บัญญัติกรรม ความเป็นไปแห่งบาปกรรมไว้อย่างไร" ทิมตบัสสี ทูลว่านิครนถ์ไม่เรียกกรรม แต่เรียกทัณฑ์ โดยบัญญัติไว้ 3 อย่าง กายทัณฑ์ วจีทัณฑ์ มโนทัณฑ์ ทรงถามต่อไปว่า "นิครนถ์บัญญัติข้อไหนว่า เมื่อบุคคลกระทำแล้วมีโทษมากเป็นบาปหนัก" ทิมตบัสสีทูลตอบว่า กายทัณฑ์เมื่อทรงตรัสย้าถามถึง 3 ครั้ง ก็ยังยืนยันเช่นเดิม

เมื่อทิมตบัสสีย้อนทูลถามพระพุทธองค์ เช่นที่ถามตนบ้างทรงตอบว่าพระองค์ไม่เรียกว่าทัณฑ์ เรียกกรรมแบ่งออกเป็น 3 อย่างเช่นกัน แต่ทรงยืนยันว่า มโนกรรมมีโทษมากกว่า เมื่อนิครนถ์ย้าถาม 3 ครั้ง ก็ทรงยืนยันเช่นนั้น ทิมตบัสสีจึงถวายบังคมลาไปเล่าให้ ศาสดาของตนฟัง นิครนถ์นาฏบุตรและอุบาลีคฤหบดี ซึ่งอยู่ในที่นั้นก็ยืนยันว่าทิมตบัสสีกล่าวถูกต้อง อุบาลี คฤหบดีรับอาสาจะไปยกวาทะกับพระพุทธเจ้า ท่านอุบาลีได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์กล่าวยืนยัน ในมติของนิครนถ์ย้าว่า กายทัณฑ์มีโทษมากกว่า ทรงรับสั่งให้อุบาลีตั้งมั่นอยู่ในสัจจะ เจริญจากกัน ทรงตั้งคำถามขึ้นมาเข้าหาสังฆธรรมที่พิสูจน์ได้ ให้ผู้ถามยอมรับความจริงเข้าไปทุกขณะ ทรงพยายาม

⁷⁰ ที. ปา 11/222

⁷¹ ม.ม. 13/62-70

อธิบายจากรูปธรรมไปหานามธรรม เช่น ในตอนหนึ่งของการสนทนาโต้ตอบ พระพุทธองค์ทรงถามว่า "นิครนถ์สำรวมระวังแล้ว แต่เดินไปเดินมาทำให้สัตว์เล็ก ๆ ตาย นิครนถ์บัญญัติบาปไว้เช่นไรแก่ผู้กระทำเช่นนั้น" ท่านอุบาลีตอบว่า "ถ้าไม่จงใจก็มีโทษน้อย ถ้าจงใจก็มีโทษมาก" ตรัสถามต่อไปว่า นิครนถ์บัญญัติเจตนาไว้ในส่วนไหน ท่านอุบาลีตอบว่า บัญญัติเจตนาไว้ในส่วนมโนทัศน์ พระพุทธองค์ตรัสเตือนให้คิดให้ดีก่อนตอบ เพราะที่ยืนยันครั้งแรกกับครั้งหลังไม่ตรงกัน ทรงแสดงสัจจะจนท่านอุบาลียอมรับ ชื่นชมในคำสอนแสดงตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

และในปทานภาวนาสสูตร ทรงตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า การละอกุศลนั้นย่อม เป็นไป เพื่อประโยชน์สุขส่วนเดียว พระองค์จึงสอนให้ละ ดังข้อความว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงละอกุศลเสีย ถ้าอกุศลเป็นสิ่งที่ละไม่ได้ เราก็จะไม่สอนให้ละ แต่เพราะเหตุที่อกุศลเป็นสิ่งที่ละได้ เราจึงสอนให้ละ อนึ่ง ถ้าอกุศลที่ละแล้วจะพึงเป็นไปเพื่อทุกข์ และไม่เป็นที่ประโยชน์ เราก็จะไม่สอนให้ละ แต่เพราะอกุศลที่บุคคลละแล้วเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุข เราจึงสอนให้ละอกุศลเสีย 72

3.2.2 ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่พึงย้อนถามเสียก่อนแล้วจึงแก้หรือสั่งสอน พระพุทธองค์ทรงย้อนถามให้ผู้สนทนาตอบปัญหาเสียก่อน แล้วจะเข้าใจหลักธรรมลึกซึ้งได้เอง เช่น เมื่อมีคนถามว่าเมื่อความรู้เกิดขึ้น ความไม่รู้หายไปไหน อาจถามย้อนในสิ่งที่มองเห็นง่ายๆ เสียก่อนว่า เมื่อแสงสว่างเกิดขึ้น ความมืดหายไปไหน หรือถ้าถามว่ากรรมที่บุคคลทำแล้วให้ผลอยู่ที่ใด ก็ถามย้อนดูว่ามะม่วงที่เราปลูกไว้ก่อนมีผล ผลมันอยู่ที่ใด เป็นการตอบปัญหาเขาไปในตัว 73

72 อง. ตก. 20/265

73 วสิน อินทสระ พุทธวิธีในการสอน (กรุงเทพมหานคร : สภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัย), 2524, หน้า 29.

ในอภิกโกสกสูตร เล่าไว้ว่า อภิกโกสภารทวาชพราหมณ์ ทราบว่า พราหมณ์ในตระกูลเดียวกับตนออกบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า ก็โกรธจึงไป เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ด่าบริภาษพระองค์ด้วยวาจาอันหยาบคาย พระพุทธองค์ทรงปล่อยให้พราหมณ์บริภาษจนหยุดไปเอง แล้วจึงตรัสถามว่า

- พระพุทธองค์ "ดูก่อนพราหมณ์ ท่านเข้าใจอย่างไร มิตรและอำมาตย์ ญาติสา
โกลิตย่อมมาเยี่ยมท่าน มาเป็นแขกของท่านบ้างไหม
- พราหมณ์ "ก็มี เป็นครั้งคราว"
- พระพุทธองค์ "ดูก่อนพราหมณ์ ท่านคิดอย่างไร ท่านจัดอาหารของขบเคี้ยวของ
บริโภคต้อนรับแขก เหล่านั้นบ้างหรือไม่"
- พราหมณ์ "ก็จัดบ้าง เป็นครั้งคราว"
- พระพุทธองค์ "ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าผู้เป็นแขก เหล่านั้นไม่
(ทรงย้อนถามพราหมณ์) รับของขบเคี้ยวของบริโภคนั้นจะ เป็น
ของใคร"
- พราหมณ์ "ถ้าแขกเหล่านั้นไม่รับของเคี้ยวของบริโภค ของนั้นก็ เป็นของข้า
พระองค์ เช่น เดิม"

พระพุทธองค์ "ดูก่อนพราหมณ์ กรณีนี้ก็อย่างเดียวกัน ท่านด่าเรา
ผู้ไม่ด่า ท่านโกรธเรา ผู้ไม่โกรธ ท่านมุ่งร้ายต่อเรา ผู้ไม่มุ่งร้าย เราไม่รับการด่า การโกรธ
การมุ่งร้ายของท่าน การด่า การโกรธ การมุ่งร้ายของท่าน ก็เป็นของท่านแต่ผู้เดียว" 74

จากนั้นทรงสนทนากับพราหมณ์จนเสื่อมใส ขออุปสมบทเป็นสาวก
ในพุทธศาสนา

ในอภัยราชกุมารสูตร เมื่อพระพุทธองค์ทรงตอบคำถาม เป็นที่แจ่มแจ้งแก่อภัยราชกุมารแล้ว อภัยราชกุมารได้กราบทูลถามพระองค์ว่า เมื่อมีผู้ตั้งปัญหามาทูลถาม พระองค์ทรงคิดก่อนหรือไม่ว่า ถ้าเขาถามอย่างนี้จักตรัสตอบอย่างนี้ หรือว่าเรื่องนั้นแจ่มแจ้งแก่พระองค์ในทันที พระพุทธองค์ทรงตรัสย้อนถามอภัยราชกุมารว่า

- พระพุทธองค์ "ดูกร ราชกุมาร ในเรื่องนี้เราขอถามกลับต่อท่านก่อน ท่านเห็นว่าควรเช่นใด ก็จงตอบอย่างนั้น ราชกุมารท่านมีความเข้าใจรอบรู้ในส่วนประกอบต่างๆ ของรถหรือ"
- อภัยราชกุมาร "อย่างนั้นพระเจ้าข้า ข้าพระองค์มีความเข้าใจรอบรู้อยู่"
- พระพุทธองค์ "ราชกุมาร แล้วท่านคิดอย่างไร เมื่อมีคำถามท่านว่าส่วนประกอบของรถส่วนนี้เรียกว่าอะไร ท่านต้องคิดล่วงหน้าไว้ก่อนว่า ถ้าเขาถามอย่างนี้ ก็จะตอบอย่างนี้หรือ หรือว่าคำตอบย่อมปรากฏแจ่มแจ้งแก่ท่านในขณะที่ถูกถามนั้น"
- อภัยราชกุมาร "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นทหารรถรอบรู้เชี่ยวชาญในเรื่องส่วนประกอบของรถ ... ข้าพระองค์เข้าใจแจ่มแจ้งในส่วนประกอบของรถทุกชิ้นทุกอัน คำตอบนั้นๆ ย่อมปรากฏแจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์ในขณะที่นั้นนั้นเอง ไม่ต้องคิดไว้ก่อนเลย 75

จากนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสแก่อภัยราชกุมารว่า แม้พระองค์ก็เช่นกัน เมื่อมีผู้ผูกปัญหาขึ้นแล้วมาถาม คำตอบย่อมปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระองค์ในขณะที่ถูกถามนั้นเอง เพราะธรรมธาดานั้นเป็นสิ่งที่พระองค์รู้อย่างแจ่มแจ้งแทงตลอดดีแล้ว

การตอบปัญหาในเชิงปฏิบัติ หรือการตอบปัญหาที่ย้อนถามผู้สนทนาหรือผู้ถาม เสียก่อน แล้วจึงอธิบาย เทียบเคียง เช่นตัวอย่างที่ยกมากล่าวนี้ปรากฏอยู่มากมาย

หลายเรื่องในพระสูตร การที่มีผู้ผูกพันขึ้นถามพระพุทธองค์จะตอบสั้นๆ หรือตอบยืดยาวไปเลยก็ย่อมได้ แต่การที่พระองค์ทรงย้อนถามและแสดงอุปมาเปรียบเทียบ ทำให้ผู้ฟังได้คิดรู้คำตอบด้วยตนเอง เกิดความกระจ่างในปัญหานั้นๆ เข้าใจหลักธรรมลึกซึ้งได้เอง

3.2.3 วิภชชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ต้องแยกประเด็นให้ชัดเจนต้องแยกตอบ เช่น การแสดงธรรมแก่อภัยราชกุมาร ในอภัยราชกุมารสูตร อภัยราชกุมารทูลถามว่า พระตถาคตตรัสพระวาจาอันไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่นบ้างหรือไม่ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ปัญหานี้จะกล่าวตอบโดยส่วนเดียวมิได้

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสดังนี้ อภัยราชกุมารกราบทูลว่า "พวกนิครนถ์แยแสแล้ว" เพราะพวกนิครนถ์ได้ชักชวนอภัยราชกุมารว่า ถ้าพระพุทธองค์ตรัสตอบว่าทรงกล่าวถ้อยคำอันไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่น ก็พึงแย้งว่าพระองค์ก็ไม่ต่างอะไรกับคนสามัญ ถ้าตรัสตอบว่าไม่ตรัสพระวาจาตั้งกล่าว ก็พึงแย้งว่าเหตุไฉนพระองค์จึงทรงพยากรณ์ว่าพระ เทวทัตจักเกิดในอบาย จักเกิดในนรกถึง 1 กัปปี พระวาจาเช่นนั้นทำให้พระ เทวทัตโกรธและเสียใจ ๗๖

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงพระวาจาที่ทรงกล่าวและไม่ทรงกล่าวแก่อภัยราชกุมาร มีใจความสำคัญว่า

- 1) คำพูดที่ไม่จริงไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ขอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส
- 2) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ขอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส
- 3) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ขอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

- 4) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักชอบใจของผู้อื่น - เลือกกาลตรัส
- 5) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส
- 6) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รัก ชอบใจของคนอื่น - เลือกกาลตรัส ⁷⁷

จะเห็นได้ว่า พุทธดำรัสที่ทรงตรัสนั้น ทรงยึดหลักประโยชน์เป็นสำคัญในการตรัสพระวาจา และพระพุทธรองค์ไม่ได้สนับสนุนให้คนยึดถือว่า เมื่อเป็นความจริงเป็นคำสัตย์แล้วจะพูดได้เสมอไป ต้องคำนึงถึงประโยชน์และความเป็นธรรมแห่งเรื่องนั้นๆ รวมถึงกาลเทศะที่จะกล่าววาจานั้นด้วย แม้วาจานั้นจะจริง มีประโยชน์ เป็นธรรม คนถึงชอบใจ แต่หากกาลไม่อำนวยก็ไม่ควรกล่าววาจานั้น แสดงให้เห็นว่าพุทธรองค์ทรงมีความรอบคอบอย่างยิ่งในการพูดหรือการตอบคำถามต่างๆ

อีกตัวอย่างหนึ่งในวาเสฏฐสูตร ที่กล่าวถึงมาณพ 2 คน ตกเตียงกันในข้อที่ว่าความเป็นพรหมณ์กำหนดด้วยอะไร พระพุทธรองค์ทรงพยากรณ์ปัญหาของมาณพทั้งสองด้วยการกระจายธรรมที่ทำให้บุคคลได้ชื่อว่าเป็นพรหมณ์ออกไปถึง 26 ประการ ⁷⁸

การสอนหรือการตอบปัญหาตามแนววิภังคะ ผู้สอนหรือผู้ตอบจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักการวิเคราะห์ปัญหา แล้วอธิบายแยกแยะอย่างเป็นเหตุเป็นผล จะสอนโดยยืนยันไปข้างเดียวไม่ได้ เพราะคำตอบประเภทนี้เป็นคำตอบที่มีเงื่อนไข เช่น ถ้ามีผู้ถามว่าผู้ชายกับผู้หญิงใครดีกว่ากัน ควรแยกตอบว่าหญิงบางคนดีกว่าชาย ชายบางคนดีกว่าหญิง แล้วอธิบายแยกประเด็นว่าชายอย่างไรดีกว่าหญิง หญิงอย่างไรดีกว่าชาย

⁷⁷ ม .ม. 13/91-94

⁷⁸ ม .ม. 13/704-708

3.2.4 ระเบียบปัญหา คือปัญหาที่ถึงยังยั้งหรือพักไว้ ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไม่เป็นประโยชน์หรือยังไม่ถึงเวลาที่จะรู้ ตัวอย่างเช่น พระมาลากยบุตร ทูลถามปัญหาอภิปราย 79 โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯลฯ พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าไม่จำเป็นที่พระมาลากยจะรู้เรื่องนี้ ทรงยับยั้งที่จะตอบด้วยการนิ่งเฉย แต่ทรงชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเข้าสู่เรื่องที่ถึงประสงค์ต่อไป ทรงชี้แจงให้พระมาลากยบุตรเข้าใจที่ปัญหาที่จำเป็นต้องรู้ก่อน ได้แก่ เรื่องทุกข์ส่วนคำถามประเภทแก๊งความจริงนั้น ถึงอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจได้ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่จะเข้าใจ บอกไปก็ไม่เกิดประโยชน์อะไร ก่อให้เกิดการถกเถียงไม่มีที่สิ้นสุด นอกจากเสียเวลาแล้วยังแก้ปัญหาวิตไม่ได้ พระองค์จึงไม่พยากรณ์หรือตอบปัญหาดังกล่าว

นอกจากจะถูกพระสาวกทูลถามปัญหาที่เป็นอภิปรายแล้ว ก็ยังมีนักบวชในลัทธิอื่นถาม ปัญหาเช่นที่กล่าวมาเหมือนกัน เช่น กรณีของวัจจโคตตปริพาชก ซึ่งพระองค์ก็ได้ตอบปัญหาเหล่านั้นไป ดังมีพระพุทธพจน์

- วัจจโคตต "พระโคตมะผู้เจริญ โลกเที่ยงหรือ"
- พระพุทธองค์ "แน่ะ วัจจโคตต ปัญหาข้อนี้เป็นปัญหาที่เราไม่อธิบาย"
- วัจจโคตต "พระโคตมะผู้เจริญ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกไม่มี ย่อมเกิดอีกก็มีหรือ"
- พระพุทธองค์ "แม้ปัญหาข้อนี้เราก็ไม่ตอบเช่นกัน"
- วัจจโคตต "ท่านพระโคตมะผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พวกพราหมณ์ปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่น เมื่อถูกถามเช่นนี้แล้วก็ตอบว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เกิดอีก ย่อมจะไม่เกิดอีกก็ไม่มีบ้าง ข้าแต่พระโคตมะผู้เจริญอะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้พระโคตมะผู้เจริญเมื่อถูกทูลถามอย่างนั้นแล้ว แต่ไม่ทรงตอบปัญหาอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงก็ดี ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมจะไม่เกิดอีกก็ไม่มี ย่อมจักเกิดอีกก็ไม่มี"

พระพุทธองค์ "แน่ะ วัจจะ พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่น ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตน ย่อมเห็นตนว่ามีรูป ย่อมเห็นในรูปในตน ... ย่อมเห็นวิญญาณเป็นตัวตน ... ย่อมเห็นตนในวิญญาณ เพราะฉะนั้น พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่น เมื่อถูกถามอย่างนั้นแล้วจึงบอกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็ไม่มี ย่อมไม่เกิดอีกก็ไม่มี ตูกรวัจจะ ส่วนตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมไม่เห็นรูปโดยความเป็นตน ย่อมไม่เห็นตนว่ามีรูป ... ย่อมไม่เห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ฉะนั้น เมื่อตถาคตถูกถามอย่างนั้น จึงไม่ตอบปัญหาอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงหรือ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้" ๘๐

แสดงให้เห็นว่า สังคมอินเดียสมัยพุทธกาล ยังมีคนเป็นจำนวนมากที่หมกมุ่น ครุ่นคิด ได้เถียงกันเกี่ยวกับปัญหาอภิปริชญาเหล่านี้ (ปรากฏคำถามท่านองนี้ในพระสูตรอีกหลายแห่ง) ทำให้ความสนใจของคนห่างจากสัจจะของชีวิตไปทุกที ปัญหาเหล่านี้ถึงแม้ตอบไปก็หาข้อยุติไม่ได้ ไม่เกิดประโยชน์อะไรขึ้นมา จึงทรงใช้หลัก "รูปนียะ" คือนิ่งเสียไม่ตอบ พระพุทธองค์ไม่ส่งเสริมการโต้เถียงในเรื่องเหล่านี้ แต่ทรงกระตุ้นเตือน และเร่งเร้าให้คนในยุค นั้นหันมาสนใจความเป็นที่เกี่ยวกับชีวิตจริงให้มากขึ้น

3.3 การสอนแบบอุปมาอุปมัย การสอนแบบอุปมาอุปมัย หรือการสอนแบบเปรียบเทียบนี้ เป็นวิธีที่ยังนิยมใช้สอนกันอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะการสอนเรื่องนามธรรม ซึ่งเป็นเรื่องที่ยาก ต้องอาศัยการเปรียบเทียบเพื่อทำให้เข้าใจง่าย จากการศึกษาหลักฐานข้อความในพระไตรปิฎก พบว่าพระพุทธองค์ทรงใช้วิธีสอนแบบ เปรียบเทียบนี้ตรัสสอนพระสาวกรวมทั้งภราดรและนักบวชนอกศาสนา จนบรรลุมรรคผลและบรรลุเป้าหมายแห่งการแสดงธรรมของพระองค์เป็นจำนวนมาก เช่น

ตัวอย่างหนึ่งในธนิยสูตร^{๘๑} กล่าวถึงการสนทนาระหว่างนายธนิยะคน เลี้ยงโคกับพระพุทธเจ้า โดยธนิยะพูดในเรื่องของชาวบ้าน แต่พระพุทธองค์ทรงแสดงเปรียบเทียบ เรื่องที่นายธนิยะพูดในทางธรรม นายธนิยะได้กล่าวคาถาในตอนที่ว่า

"เรามีข้าวสำเร็จแล้ว มีน้ำนมบริด (จากแม่โค) รongไว้แล้ว มีการอยู่กับชนผู้เป็นบริวาร ผู้มี ความประพฤติดุณฺฏล เสมอกัน ... เรามุงกระท่อมดีแล้วก็ไฟไว้แล้ว แน่ผนหากว่าท่าน ปรารณนาจะตกก็เชิฏตกลงมาเกิด"

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาตอบว่า "เราเป็นผู้ไม่โกรธ มีกิเลส ดุจหลักคอปราศไปแล้ว เรามีการอยู่สันราตรีหนึ่ง ... กระท่อมมีหลังค้ายันเปิดแล้ว ไฟดับแล้ว แน่ผน หากว่าท่านปรารณนาจะตกก็เชิฏตกลงมาเกิด"

นายธนิยะได้กล่าวคาถาอีกตอนที่ว่า "ภริยาเชื้อฟงเรา ไม่โละ เล เป็นที่ พอใจ ... เราไม่ได้ยินความชั่วอะไร ของภரியานั้น แน่ผน หากท่านปรารณนาก็เชิฏตกลงมา เกิด"

พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาตอบว่า "จิตเชื้อฟงเรา หลุดพ้นแล้ว เรา อบรมแล้ว ฝึกหัดดีแล้ว สิ้นกาลนานและความชั่วของเราย่อมไม่มี แน่ผน หากว่าท่านปรารณนา ก็เชิฏตกลงมาเกิด"

จะเห็นได้ว่าการสนทนาโต้ตอบระหว่างนายธนิยะกับพระผู้มีพระภาคนั้น เป็น การโต้ตอบแสดงความเตรียมพร้อมทางโลกกับความ เตรียมพร้อมทางธรรม

^{๘๑} ดู ข. ส. 25/295

และเมื่อครั้งที่พระองค์ทรงทราบว่าพระโสมณะ ซึ่งอุปสมบทได้ไม่นาน
 ปรารถนาความเพียรเกินขนาด เดินจงกรมจนเท้าทั้งสองแตก เปื้อนโลหิตเกิดความปรวิติกแห่งจิต
 จนคิดจะสึก เป็นคฤหัสถ์ พระพุทธองค์ได้ทรงเสด็จมาโปรดตรัสสอนให้พระโสมณะตั้งความเพียรสมา
 เสมอ เทียบ เสี่ยงพิน คือตั้งความเพียรแต่พอเหมาะ ไม่ตั้งเกินไปไม่หย่อนเกินไป ตั้งข้อความที่
 ปรากฏในพระวินัยปิฎกว่า

- พระพุทธองค์ "ดูก่อนโสมณะ เธอจะสำคัญข้อความนั้นเป็นไฉน เมื่อครั้งเธอยังเป็น
 คฤหัสถ์ เธอฉลาดในเสี่ยงพินมิใช่หรือ"
- โสมณะ "อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า"
- พระพุทธองค์ "ดูกรโสมณะ เธอจะสำคัญข้อความนั้นเป็นไฉน คราวใดสายพินของ
 เธอตั้งเกินไป คราวนั้นสายพินของเธอมิเสี่ยงใช้การได้บ้างไหม"
- โสมณะ "หาเป็นเช่นนั้นไม่ พระพุทธเจ้าข้า"
- พระพุทธองค์ "ดูกรโสมณะ ... คราวใดสายพินของเธอหย่อนเกินไป คราวนั้นพิน
 ของเธอมิเสี่ยงใช้การได้บ้างไหม"
- โสมณะ "หาเป็นเช่นนั้นไม่ พระพุทธเจ้าข้า"
- พระพุทธองค์ "ดูกรโสมณะ ... คราวใดเสี่ยงพินของเธอ ไม่ตั้งนัก ไม่หย่อนนัก ตั้ง
 อยู่ในคุณภาพสม่ำเสมอ คราวนั้นพินของเธอมิเสี่ยงใช้การได้บ้าง
 ไหม"
- โสมณะ "เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า"
- พระพุทธองค์ "ดูกรโสมณะ เหมือนกันนั้นแล ความเพียรที่ปรารถนากินไปนัก ย่อมเป็น
 ไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ความเพียรที่ย่อหย่อนนักก็เป็นไปเพื่อความ
 เกียจคร้าน เพราะเหตุผลนั้นแล เธอจงตั้งความเพียรแต่พอเหมาะ
 จงทราบข้อที่อินทรีย์ทั้งหลายเสมอกัน และจงถือนิมิตในความสำเร็จ
 เสมอนั้น ๘๒

พระโศณะได้ปฏิบัติตามพุทธโอวาทที่จบบรรลุธรรม เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง

อีกตัวอย่างหนึ่งมีเรื่องเล่าว่า ในครั้งพุทธกาลมีสาวกองค์หนึ่งชื่อว่า ตูจโฉโปฏฐิลละ เป็นพระที่มีปัญญามาก แดกฉานในคัมภีร์ เป็นครูอาจารย์จนมีศิษยานุศิษย์นับหน้าถือตาโดยทั่วถึง ใคร่ได้ยินชื่อก็กลัวเกรง ไม่กล้าพูดกล้าเถียง เมื่อท่านอธิบายธรรมะท่านจึงเป็นพระเถระผู้ยิ่งใหญ่เพราะการเรียน วันหนึ่งท่านไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ขณะกำลังกราบลงบนสาธการพระพุทธองค์ตรัสว่า "มาแล้วหรือพระโอบลาน เปเล่า" พอพูดกันจบประโยชน์พอสมควรแล้ว จะกลับวัดพระพุทธองค์ก็ตรัส "กลับอาวาสแล้วหรือ พระโอบลาน เปเล่า" ท่านเทศน์อยู่เท่านั้น ตูจโฉโปฏฐิลละก็คิดในใจว่า ทำไมพระพุทธองค์จึงรับสั่งเช่นนั้น คิดพิจารณาไปจนเห็นจริงอย่างที่พระองค์ว่า พระโอบลาน เปเล่าคือ เป็นพระเรียนเฉยๆ ไม่ได้ปฏิบัติ เมื่อมาดูจิตใจตนก็เหมือนกับฆราวาส ไม่มีธรรมะอันลึกซึ้งบังเกิดขึ้นในจิตใจ จึงเกิดความสนใจอยากจะทำปฏิบัติ ๘๓

ข้อเปรียบเทียบที่ยกมานั้น เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งในข้ออุปมา ซึ่งพระพุทธองค์ทรงใช้สอนมาแล้ว การที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเรียกท่านตูจโฉโปฏฐิลละว่า "พระโอบลาน เปเล่า" ก็เพื่อเป็นอุบายให้ท่านได้คิดและรู้สึกตัว ในสมัยปัจจุบันนี้การอธิบายสิ่งที่เข้าใจยาก ยังจำเป็นต้องใช้การอุปมาหรือการเปรียบเทียบ เช่น เปรียบเทียบคนดีเหมือนผ้าขาว คนชั่วเหมือนผ้าดำ ฉะนั้นเมื่อคนดีทำชั่วสักนิด จึงดูคล้ายกับเป็นความผิดใหญ่ ส่วนคนชั่วอยู่แล้วทำความชั่วอีกก็ดูคล้ายเป็นเรื่องเล็ก เปรียบเหมือนผ้าขาวเปื้อนดาก็ดูน่าเกลียด แต่ผ้าดำอยู่แล้วจะเปื้อนดาก็ทำใจก็มองไม่ค่อยเห็นการสอนด้วยการอุปมาอุปมัย จึงเป็นวิธีที่ทันสมัยและยังใช้ได้อยู่เสมอ

3.4 การสอนด้วยการสาธิตหรือทำตัวอย่างให้ดู วิธีสอนแบบนี้เป็นวิธีที่น่าสนใจมาก ในฐานะที่ครูจะต้องเป็นตัวอย่างหรือแบบอย่างทางจริยธรรม จึงไม่ควรจะมองข้ามไป การสอนแบบนี้พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติเป็นจริยวัตรโดยปกติอยู่แล้ว เช่น คราวหนึ่งพระพุทธองค์พร้อม

๘๓ พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภัทโท), ตูจโฉโปฏฐิลละ การบำรุงพุทธศาสนาโดยจิตตานุบัสนา (กรุงเทพมหานคร : กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม, 2529), หน้า 2-3.

ด้วยพระอานนท์ตามเสด็จ ขณะเสด็จไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุรูปหนึ่ง อาพาธเป็นโรคท้องร่วงนอนจมกองมูลและคูของตน ไม่มีผู้พยาบาลดูแล จึงเสด็จเข้าไปหา จัดการทำความสะอาดให้โดยเรียบร้อยแล้วทรงประชุมสงฆ์ ตรัสความตอนหนึ่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุอาพาธเถิด" ๘๔

วิธีการสอนแบบนี้สามารถนำมาใช้ได้ในทุกสายวิชา โดยเฉพาะในการสอนจริยธรรมจริยศึกษานั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งคือ ผู้สอนเองเมื่อสอนเขาอย่างไรควรปฏิบัติอย่างนั้นด้วย ดังหลักการที่กล่าวไว้ในพระธรรมบทว่า

อตตณฺเญ เจ ตดากรียา ยถณฺณมานุสสสติ
 สฺทนโถ วัต ทเมถ อตตา ทกิริ ทุทโหม
 สอนคนอื่นอย่างใด ควรทำตนอย่างนั้น
 ฝึกตนดีแล้วหนอ จึงควรฝึกคนอื่น
 เขาว่าตนเองฝึกได้ยาก ๘๕

3.5 การสอนด้วยวิธีการบูชาวิเศษนา (สนทนา) ตามหลักฐานที่ปรากฏในทางพุทธศาสนาพบว่า วิธีการสอนแบบนี้เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้า (และพุทธสาวก) ทรงนำมาใช้บ่อยครั้ง โดยเฉพาะในกรณีที่มีผู้มาเฝ้า หรือผู้ที่พระองค์ต้องการแสดงธรรมให้ฟัง เป็นผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ยังไม่เข้าใจในหลักธรรม หรือในกรณีที่ต้องโต้ตอบกับเจ้าลัทธิต่างๆ ซึ่งมีอยู่มากมายในยุคนั้น ในการสนทนาพระพุทธองค์มักจะทรงเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจ

๘๔ ขุ.ขุ 25/4, วินย. 55/226

๘๕ เสฐียรพงษ์ วรรณปก พุทธวิจนะในธรรมบท (พระนคร : สึกษิตสยาม, 2522)

ในหลักธรรม ในหมู่พระสาวกเองก็ทรงใช้วิธีการนี้ เช่น การแสดงอนัตตลักขณสูตรแก่พระปัญจวัคคีย์ ดังข้อความต่อไปนี้

- พระพุทธองค์ "ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสำคัญความนั้นเป็นโณ รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง"
 ปัญจวัคคีย์ "ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า"
 พระพุทธองค์ "สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า"
 ปัญจวัคคีย์ "เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า"
 พระพุทธองค์ "ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือจะเห็นว่านั่นเป็นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา"
 ปัญจวัคคีย์ "ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า" ๘๖

ในคณกโมคคัลลานสูตร ๘๗ ในตอนหนึ่งของการสนทนาธรรม คณกโมคคัลลานพราหมณ์ได้กราบทูลถามว่า "พระโคตมผู้เจริญ! อะไรเล่าเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระนิพพานก็ตั้งอยู่หนทางไปสู่พระนิพพานก็มีอยู่ พระโคตมผู้ชกชวนาให้ไปก็มีอยู่ ทำไมน้อยพวกที่บรรลุและบางพวกไม่บรรลุ"

พระพุทธองค์ได้ย้อนถามพราหมณ์ว่า ถ้ามีบุรุษปรารถนาจะไป เมืองราชคฤห์ มาขอท่านขึ้นรถทางให้แก่เขา ท่านก็กล่าวแก่บุรุษนั้น ถึงหนทางที่จะไปเมืองราชคฤห์ แต่บุรุษนั้นก็ยังไม่ถือเอาทางผิดไปไม่ถึง ส่วนอีกบุรุษหนึ่ง (อันท่านพราหมณ์ออกพราหมณ์อย่างเดียวกัน) ไปถึงเมืองราชคฤห์ได้ อะไรเล่าเป็นเหตุเป็นปัจจัย ทั้งที่เมืองราชคฤห์ก็ตั้งอยู่หนทางสำหรับไปเมืองราชคฤห์ก็ตั้งอยู่ ท่านผู้บอกชี้ก็ยังไม่บอกชี้ก็ยังไม่บุรุษหนึ่งกลับไปผิดทาง ส่วนอีกบุรุษหนึ่งไปถึงได้ พราหมณ์ได้

๘๖ วินย . มหา 4/20

๘๗ ม . อู 14/93-104

กราบทูลตอบว่า "พระโคตมผู้เจริญ! ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าจักทำอย่างไรได้เล่า เพราะข้าพเจ้าเป็นแต่ผู้บอกทางเท่านั้น"

พระพุทธองค์จึงทรงกล่าวสรุปว่า "ฉันทใดกัฉันทนั้น ที่พระนิพพานก็ตั้งอยู่ ทางไปถึงก็ตั้งอยู่ เราผู้ชักชวนก็ตั้งอยู่ แม้เรากล่าวพร่ำสอนอยู่อย่างนี้ น้อยพวกได้บรรลุนิพพาน ... บางพวกไม่บรรลุ ในเรื่องนี้เราจักทำอย่างไรได้เล่า เพราะตถาคตเป็นผู้บอกทางให้เท่านั้น"

ในการสนทนานั้นพระพุทธองค์จะทรงใช้คำถามที่พัฒนาขึ้นไปเรื่อยๆ จนคู่สนทนาพบกับคามนิยามใหม่หรือเข้าถึงความจริงนั้นๆ ด้วยตนเอง แสดงให้เห็นว่าปัญญานั้นอาจเกิดขึ้นได้ด้วยการสนทนา ในทางพุทธศาสนานั้นส่งเสริมการสนทนาธรรมกันอย่างกว้างขวาง ดังในมงคลสูตร กล่าวไว้ว่า "การสนทนาธรรมตามกาลเป็นมงคลอันอุดม" ๘๘

วิธีการสอนแบบสนทนา ชักไซรัล่เสียง ถามความคิดเห็น ครูผู้สอนสามารถนำมาใช้เพื่อชักจูงผู้ศึกษาให้รู้จักพิจารณาเหตุผล หรือเพื่อให้ผู้ศึกษาได้รับข้อสรุปด้วยตนเองได้ นักการศึกษาในสมัยปัจจุบันเรียกการสอนในลักษณะนี้ว่า การสอนแบบสืบสวนสอบสวน

3.6 การสอนโดยวิธีการทดลอง หรือการให้ผู้เรียนได้ศึกษาด้วยประสบการณ์ตรง วิธีนี้มีหลักการตรงกันกับการศึกษาในทางวิทยาศาสตร์ เป็นการให้ความรู้ หลักการด้านทฤษฎีแล้วให้ผู้เรียนไปศึกษาและทดลองด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ ความเข้าใจชัดเจนและเห็นผลจริง เช่น การสอนพระจุฬินทกผู้มีปัญญาที่บดด้วยการให้ผ้าขาวไปลูบคลำ

อีกตัวอย่างหนึ่งในเมฆิมสูตร ๘๙ เล่าว่า เมื่อคราวที่พระองค์ประทับอยู่กับพระเมฆิยะ ๗ จาริกบรรพต พระเมฆิยะได้กราบทูลลาพระพุทธองค์ไปบิณฑบาตในหมู่บ้านชั้นตุคาม

๘๘ พ . ส . 25/318

๘๙ พ . ฎ . 25/85-89

ระหว่างทางกลับจากบิณฑบาต ท่านได้เห็นพักผ่อน ได้เห็นปามะม่วงน่ารื่นรมย์ เกิดความคิดว่าเป็นสถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ขออนุญาตไปบำเพ็ญเพียร ณ ที่แห่งนั้น พระพุทธองค์ทรงทราบดีว่าญาณของพระเมมียะยังไม่ถึงขั้นที่จะไปบำเพ็ญเพียรแต่ผู้เดียวทำให้เกิดผลสำเร็จได้ แต่ทรงต้องการให้พระเมมียะได้บทเรียน ได้เรียนรู้ด้วยตนเองจึงมิได้ทรงห้าม แต่ก็ทรงทัดทานว่า "รอก่อนเถิด เมมียะ เราอยู่คนเดียว รอให้ภิกษุรูปอื่นมาเสียก่อน" พระเมมียะทูลขอลงถึง 3 ครั้ง พระองค์จึงทรงอนุญาต

เมื่อพระเมมียะไปอยู่ป่าอัมวันผู้เดียว ขณะที่นั่งพักกลางวันอยู่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ก็เกิดอกุศลจิตขึ้น เพราะญาณของท่านยังไม่แก่กล้าพอ ไม่สามารถแก้ไขได้ จึงกลับมาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ทูลให้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงตรัสสอนเรื่องธรรม 5 อย่างที่ช่วยให้เกิดความกล้าแก่เจตวิมุตติที่ยังไม่แก่กล้า ทรงเน้นว่าความมีกัลยาณมิตรนั้น เป็นพื้นฐานสำคัญ ที่จะช่วยให้เกิดข้ออื่น ๆ ตามมา

นอกจากนี้ยังทรงสอนพระโมคคัลลานะซึ่งง่วงนอน ถูกความง่วงเข้าครอบงำบำเพ็ญเพียรไม่ได้ ด้วยการบอกวิธีแก้ง่วงให้ไปลองปฏิบัติด้วยตนเอง ภายหลังจากที่ได้ทดลองปฏิบัติตามที่พระองค์แนะนำ พระโมคคัลลานะก็สามารถเอาชนะความง่วงและบรรลอรหัตต์ในเวลาต่อมา

3.7 การสอนด้วยวิธีการแก้ปัญห โดยเปรียบเทียบจากคำสอนในหลักอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นวิธีการแห่งปัญญาในการแก้ปัญหหรือการแก้ปัญหตามวิธีของเหตุผล การเรียงลำดับอริยสัจตามหลักพุทธศาสนานั้น เรียงจากผลไปหาเหตุเป็นคู่ๆ คือ ข้อหนึ่งทุกข์หรือปัญหาเป็นผล ข้อสองสมุทัยหรือสาเหตุของปัญหาเป็นเหตุ อีกคู่หนึ่งคือ ข้อสามนิโรธหรือจุดหมายที่ต้องการเป็นผล ส่วนข้อสี่คือมรรคหรือวิธีปฏิบัตินับ เป็นเหตุ

การเรียงผลก่อนเหตุตามวิธีของอริยสัจนี้ พระเทพเวทีได้อธิบายว่า เป็นการเรียงเพื่อเป็นหลักในการปฏิบัติ ไม่ใช่เรียงตามทฤษฎี แต่เรียงเพื่อให้ได้ผลตามความเป็น

จริง คือเราประสบปัญหาก่อน แล้วจึงสืบหาเหตุ เมื่อจะลงมือแก้ปัญหาก็ต้องรู้ก่อนว่าจุดมุ่งหมายที่ต้องการคืออะไร แล้วจึงดำเนินวิธีปฏิบัติให้ถึงจุดหมายนั้น ๑๐

ในการสอนตามแนวอริยสังคก็เช่นกัน คือสอนจากสิ่งที่รู้อยู่แล้วไปหาสิ่งที่ยังไม่รู้ จากสิ่งที่ปรากฏไปหาสิ่งที่ไม่ปรากฏหรือสอนจากสิ่งที่คนสนใจอยู่แล้ว ถ้าสอนสมุทัยก่อนคนก็ไม่สนใจว่าสอนทำไม แต่ถ้าเริ่มด้วยปัญหาที่เขาประสบอยู่เป็นสิ่งที่เขาสนใจและมองเห็นอยู่แล้ว ก็จะเป็นการเร้าความสนใจให้อยากแก้ปัญหานั้นๆ นำไปสู่การค้นหาสาเหตุของปัญหานั้นๆ เมื่อรู้เหตุปัจจัยของปัญหา แก้ไขปัญหาแล้วก็จะมองเห็นผล มองเห็นจุดมุ่งหมายที่ดี ก็จะมีกำลังใจที่จะปฏิบัติ เพื่อบรรลุจุดหมายที่ตนต้องการ แนวทางของอริยสังคเป็น เรื่องของการแก้ไขปัญหาชีวิต ๑๑ ดังนั้นการสอนตามแนวนี้จึงน่าจะนำมาใช้ได้ดีในการสอนวิชาด้านสังคมศาสตร์ เพราะ เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องของมนุษย์และสังคม ถ้ามนุษย์มีความเข้าใจชีวิตและธรรมชาติแวดล้อมถูกต้องตามความเป็นจริง ย่อมแก้ปัญหาคือชีวิตของตนได้อย่างมีเหตุผล นอกจากนี้ครูผู้สอนยังสามารถใช้สถานการณ์หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตั้ง เป็นปัญหาให้ผู้เรียน เรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาด้วยตนเองหรืออภิปราย เป็นกลุ่มย่อยได้

วิธีสอนตามแนวพุทธปรัชญา ที่ยกมากล่าวในที่นี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งในพุทธวิธีสอนซึ่งมีอยู่มากมาย เพราะธรรมที่พระพุทธองค์จะทรงแสดงแก่ผู้ใดนั้น ทรงเลือกเฟ้นก่อน เพื่อให้เหมาะสมกับพื้น เพ้อธยาศรัย ระดับปัญญาของผู้ฟัง โดยคำนึงถึงประโยชน์ที่ผู้ฟังจะได้รับ ดังนั้นหลักการและวิธีการสอนของพระองค์จึงมีมากมายหลายอย่าง การนำวิธีสอนตามแนวพุทธปรัชญามาประยุกต์ใช้ ครูผู้สอนควรพิจารณาให้ เหมาะสมกับ เนื้อหาสาระ และจุดประสงค์หรือ เป้าหมายของแต่ละวิชาด้วย

๑๐ พระเทพเวที, หลักการศึกษามหาวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำรา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 26-27.

๑๑ พระเทพเวที, หลักการศึกษามหาวิทยาลัย, หน้า 27.

คุณสมบัติและวิธีการสอนของครูตามแนวพุทธปรัชญาที่ยกมากล่าวข้างต้นนั้น ผู้วิจัยได้ยึดถือแบบอย่างและแนวทางของพระพุทธองค์เป็นหลัก แต่ในหลักฐานพระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นรองมิได้มีแต่การแสดงธรรมของพระพุทธองค์เท่านั้น พระสาวกที่มีความสามารถในการแสดงธรรมเป็นแบบอย่างของผู้สอนที่ดีและเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา ก็มีอยู่มากมายหลายท่าน แม้แต่พระพุทธองค์ เองก็ทรงยอมรับในบางเรื่องว่า พระสาวกมีความสามารถเด่นกว่าพระองค์ *

ในเอตทัคคบาลี ^{๑๒} ได้แสดงพระสาวกที่ได้รับยกย่องเป็นเลิศในด้านต่างๆ ไว้มากมายหลายท่าน แต่ในที่นี้ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างพระสาวกที่มีความเป็นเลิศในด้านที่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของผู้สอนเท่านั้น

1. พระสารีบุตร

ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศในทางมีปัญญามากในเอกบุคคบาลี ^{๑๓} พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า ไม่ทรงเห็นบุคคลอื่นแม้คนหนึ่งที่จะแสดงธรรมจักรได้ดี ตามที่พระตถาคตแสดงแล้วได้เหมือนพระสารีบุตร

พระสารีบุตร มีนามเดิมว่า อุปติสสะ มีสหายสนิทคนหนึ่งนามว่า โกลิตะ (พระโมคคัลลานะ) ท่านเป็นบุตรผู้มีความมั่งคั่ง ชีวิตมีแต่ความสนุกเพลิดเพลิน วันหนึ่งเริ่มคิดได้ว่าการมาดูมหรสพเป็นการใช้ชีวิตไปโดยไร้สาระประโยชน์ ผลาญเวลาของชีวิตให้สูญสิ้นไป ในที่สุดทั้งผู้ดูและผู้แสดงก็ต้องจากโลกนี้ไป ทั้งสองจึงดำยทอดความคิดแก่กัน ตัดสินใจออกบวช สมัยนั้น

* ในมหาสกุททายีสสูตร ทรงปฏิเสธความเห็นของสกุททายี ที่กล่าวถึงเหตุที่ทำให้พระสาวกนับถือพระองค์ว่า ไม่ใช่เพราะความสามารถเด่นตามที่สกุททายีกล่าวอ้าง เพราะบางเรื่องก็กล่าวนั้น พระสาวกบางองค์ปฏิบัติได้ดีกว่า เครื่องกว่า ทรงแสดงเหตุที่พระสาวกนับถือสักการะพระองค์ เพราะพระองค์สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ.

^{๑๒} อง. เอก 20/146-149.

^{๑๓} อง. เอก 20/145.

พระพุทธองค์ยังไม่ตรัสรู้ ท่านจึงได้เข้าไปบวชในสำนักของสังขยปริพาชก ใช้เวลาศึกษาไม่นานก็จบ ท่านทั้งสองต่างทักท้วงต่อกันว่า ใครงบรกรรมกรรมก่อนจะบอกแก่อีกคนหนึ่ง

พระสารีบุตรได้พบพระอัสสชิกำลังเที่ยวบิณฑบาตมีอาการน่าเสียดใจจึงติดตามไปรจนได้โอกาสจึงเข้าไปถามถึงศาสนา และหลักธรรมสำคัญของท่าน (พระอัสสชิ) พระอัสสชิได้กล่าวหลักธรรมเพียงย่อๆ ให้ฟังว่า "ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น"^{๙๔} พระสารีบุตรได้ฟังก็เกิดดวงตาเห็นธรรม นำความมาเล่าให้พระโมคคัลลานะฟัง พระโมคคัลลานะก็ได้ดวงตาเห็นธรรมไปด้วย ท่านทั้งสองจึงพากันมาทูลขอบวชในพุทธศาสนาต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า

พระสารีบุตรเป็นผู้ที่มีจิตอนุเคราะห์ ดูแลเอาใจใส่สานุศิษย์ทั้งหลาย ท่านจึงมีลูกศิษย์และบริวารมาก มีความสามารถในการฝึกสอนคน แม้แต่สามเณรอายุเพียง 7 ขวบ ก็สามารถฝึกปรือจนเป็นพระอรหันต์ได้ ท่านเป็นผู้มีปัญญา มองอะไรก็สามารถอธิบายโน้มนำเข้าหาธรรมได้เสมอ เช่น สามเณรอายุเพียง 7 ขวบ ซึ่งท่านพาไปบิณฑบาตด้วย เป็นผู้มีความอยากรู้อยากเห็น เห็นชวานาไข่น้ำเข้านา, ช่างครัดตลกสร, ช่างไม้ฉากไม้ให้ เป็นไปตามที่ต้องการได้ก็เรียนถามพระสารีบุตร ท่านก็ได้อธิบายให้สามเณรเกิดความคิดเปรียบเทียบได้ว่า คนเหล่านั้นสามารถทำสิ่งที่ไม่มีจิตให้เป็นไปตามที่ตนต้องการได้ แล้วทำไมตนจะฝึกจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้^{๙๕} (ในพระไตรปิฎกปรากฏภาค และ การอธิบายธรรมของท่านอย่างละเอียดพิศดารในขุททกนิกาย มหานิทเทส จุฬินิทเทส และปฏิสัมภิทามรรค)

^{๙๔} วินย. มหา 4/64.

^{๙๕} พระโสภณคณาภรณ์, (ระแบบ รุติญาโณ) พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2523), หน้า 58.

จะเห็นได้ว่าพระสารีบุตร มีคุณสมบัติของผู้สอนที่เด่นในเรื่องของความรอบรู้ มีความเป็นพหูสูตรคือ เป็นผู้สดับตรับฟังมาก สามารถสอนด้วยความรู้ที่แท้จริง ท่านจึงได้รับยกย่องเป็นเลิศทางมีปัญญา จากการศึกษาประวัติของท่านที่ยกมาจะเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีคุณธรรมของผู้สอนที่ดีอีกหลายประการ เช่น เป็นผู้รู้จักกาลเทศะ เมื่อท่านพบพระอัสสชิต้องการจะเข้าไปถามปัญหา ท่านก็รอจนพระอัสสชิฉันภัตตาหารจนเสร็จเสียก่อน ท่านเป็นผู้ที่มีความเป็นกัลยาณมิตร เป็นมิตรที่ดี เมื่อได้พบสังฆกรรมที่แสวงหาก็นำมาบอกเล่าให้พระโมคคัลลานะฟังจนเกิดดวงตาเห็นธรรมไปด้วย นอกจากนี้ท่านยังเป็นครูผู้สอนศิษย์ด้วยความเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง สามารถอธิบายโน้มนำเข้าสู่ธรรมได้เสมอ ท่านจึงเป็นครูที่กล่าวได้ว่า เป็นผู้มีคุณธรรม มีความรู้ดี มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้และความดีด้วย

2. พระโมคคัลลานะ ⁹⁶

ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศในทางมฤตยู ท่านมีนามเดิมว่าโกลิยะ เป็นสหายของอุปลิสสะ (พระสารีบุตร) ในวัยหนุ่มท่านได้ท่องเที่ยวไปพบเห็นพฤติกรรมต่างๆ ในสังคมมนุษย์ ก็พยายามใช้ปัญญาพิจารณา เมื่อพระสารีบุตรพบพระอัสสชิได้ฟังธรรมจนเกิดดวงตาเห็นธรรม แล้วนำความมาบอกเล่าแก่ท่าน ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรมไปด้วย

พระโมคคัลลานะ ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศในทางฤทธิ์ท่านสามารถใช้อำนาจอิทธิฤทธิ์กำหนดบุคคลให้สำนึกก่อน แล้วจึงจะสั่งสอนในภายหลัง วิธีฝึกสอนคนฝึกปรือคนนั้น บางครั้งก็ต้องใช้ความแข็งก่อน แล้วตามด้วยอ่อนภายหลังจึงจะได้ผล แต่บางคนใช้วิธีอ่อนโยนละมุนละม่อมอย่างเดียวกันก็สอนได้ จุดเด่นในการสอนของพระโมคคัลลานะ ท่านมักจะใช้วิธีสอนแบบง่ายๆ ส่วนมากจะเป็นเรื่องราวบุคคล คนที่มีสติปัญญาธรรมดาดอาจเรียนรู้และเข้าใจได้ เป็นอย่างดี คนที่ฟังธรรมจากท่านจนบรรลุธรรมผลก็มีเป็นอันมาก พระโมคคัลลานะ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญผู้หนึ่งที่ทำให้พุทธศาสนาเจริญก้าวหน้าในเวลาอันรวดเร็ว ทำให้พวกเดียรถีย์ไม่พอใจ เพราะคนหันไปนับถือพุทธศาสนามากขึ้น ลากลับการะและฐานะของตนก็ตกต่ำลง จึงได้ว่าจ้าง

⁹⁶ ดูประวัติใน วินย. มหา 4/64, ขุ. อบ 32/4.

โจรสลัดไปมาท่าน เมื่อท่านพักอยู่ที่กาฬศิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ แต่ท่านได้หนีไปถึง 2 ครั้ง พอถึงครั้งที่ 3 ท่านได้พิจารณาเห็นอายุสังขารของท่านสิ้นแล้ว เห็นอดีตกรรมตามมาทัน ท่านจึงไม่หนีและถูกโจรสลัดจับ จมโจรสลัดเข้าใจว่าท่านนิพพานแล้วจึงหนีไป ท่านได้อธิษฐานให้ร่างกายมีกำลังดี แล้วเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลลาเพื่อนิพพาน ๑๗

พระโมคคัลลานะ เป็นตัวอย่างของครูที่รู้หลักจิตวิทยาในการสอน เข้าใจธรรมชาติของคน ท่านจึงมีวิธีการฝึกสอนคนหลายรูปแบบ คุณสมบัติที่เด่นของท่านคือความสามารถทำให้ผู้เรียนยอมรับในตัวท่านเสียก่อน นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้ที่มีความอดกลั้น อดทน ใจเย็น ไม่เป็นคนมักโกรธ แม้จะถูกก้าวร้าว ถูกทำร้ายก็ไม่ตอบโต้ พยายามหลีกเลี่ยง การที่คนยอมให้โจรสลัดจับ เพราะท่านมีความรับผิดชอบผลแห่งการกระทำของท่านในอดีตที่เคยทำร้ายบิดามารดามาก่อน

3. พระอานนท์

ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายถึง 5 เรื่องด้วยกัน คือ

- 1) เป็นเลิศในทางพหูสูตร (ลำดับรับฟังมาก) บิณฑบาตที่พระพุทธรูปองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องใด ขณะที่ท่านไม่ได้เฝ้าฟังด้วยขอให้พระพุทธรูปองค์แสดงธรรมนั้นแก่ท่านอีกครั้ง
- 2) เป็นเลิศในทางมีสติ
- 3) เป็นเลิศในทางมีคติ
- 4) เป็นเลิศในทางมีความเพียร
- 5) เป็นเลิศในทางอุปราก (รับใช้พระพุทธเจ้า)

ท่านเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติพิเศษมาก สามารถแสดงธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ได้ชัดเจน ท่านจึงเป็นบูรพาจารย์ของชาวพุทธ คำสอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ที่ท่านทรงจำไว้ได้หมด และถ่ายทอดสืบต่อกันมา ในการสังคายนาครั้งที่ 1 พระอรหันต์เป็นจำนวนมาก

๑๗ พระโศภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ) พระสถิตตันตปิฎก ขททกนิกาย เล่ม 1, หน้า 70.

ได้ตกลงเลือกพระอานนท์ เป็นผู้ตอบคำถามเกี่ยวกับพระธรรมวินัยที่ประชุม^{๑๘} ท่านบรรลุอรหัตตผลหลังพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว เนื่องจากไม่ค่อยมีเวลาเพียรพยายามทางปฏิบัติ ท่านมีอายุยืนยาวถึง 120 ปี ตลอดเวลา 40 ปีหลังพุทธปรินิพพาน ท่านได้จาริกสู่คามนิคมชนบทและราชธานีต่างๆ ที่ยาวสั่งสอนแสดงธรรม เกือบทั่วชมพูทวีป

พระอานนท์ เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติของครูที่ดี เพียบพร้อม แต่ในสมัยที่พระพุทธองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ พระอานนท์ไม่ค่อยมีบทบาทในด้านการสอนมากนัก เพราะท่านต้องคอยดูแลปฏิบัติรับใช้พระพุทธองค์อยู่ตลอดเวลา แต่ความสามารถในการทรงจำของพระองค์ได้ใช้ให้เป็นประโยชน์ในการสังคายนาครั้งที่ 1 ซึ่งท่านได้รับเลือกให้เป็นผู้ตอบคำถามเกี่ยวกับพระธรรมวินัย

4. พระปุลณะ มันทานิบุตระ

พระศาสดาทรงยกย่องพระปุลณะ มันทานิบุตระ ว่าเป็นเลิศในทางธรรมกถึก (ยอดนักแสดงธรรม) ท่านเป็นบุตรน้องสาวของพระโกณฑัญญะเถระ ได้บวชในสำนักพระโธสถิตยเถระที่พระพุทธเจ้าส่งพระสาวกไปประกาศศาสนาครั้งแรก เมื่อบรรลุอรหัตตผลแล้วก็เป็นอาจารย์สั่งสอนศิษย์ คำสอนของท่านจะต้องเป็นเรื่องกถาวัตถุ 10 และสอนให้ศิษย์ปฏิบัติธรรมตามปฏิปทาของท่าน^{๑๙} ท่านเป็นครูที่สอนด้วยความรู้และประสบการณ์ของตน มิใช่สอนเพียงแต่ทฤษฎีความรู้ โดยผู้สอนไม่รู้จริงหรือไม่เคยปฏิบัติเลย แม้แต่พระอานนท์เองท่านก็เป็นผู้แสดงธรรมเรื่องขันธ 5 ให้ฟังจนพระอานนท์ได้ตรัสรู้^{๑๐๐} (บรรลุโสดาปัตติผล)

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๘} สุชีพ ปุณฺณานุปาท, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530) หน้า 8.

^{๑๙} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ รัฐญาโณ), พระไตรปิฎกขุททกนิกาย เล่ม 1, หน้า 408.

^{๑๐๐} ส. ข . 17/128

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ภิกษุชาวชาติภูมิประเทศจำนวน มากมาเข้าเฝ้าพระองค์ ทรงรับสั่งถามภิกษุเหล่านั้นถึงพระเถระผู้ประกอบด้วยธรรม 10 ประการ ที่เพื่อนพรหมจรรย์ชาวชาติภูมิประเทศยกย่องว่า เป็นผู้มักน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปราารถความเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล สมာธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสนะ เป็นผู้ที่ตนเองกล่าว สรรเสริญคุณสมบัติเหล่านี้แก่ภิกษุทั้งหลาย เป็นผู้ให้โอวาท แนะนำ ชี้แจง ชักชวนเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งหลายให้ปฏิบัติ ¹⁰¹ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า พระปุลณะ มันทานินบุตรเถระ เป็นผู้มียุคุณสมบัติ ดังกล่าว การที่พระพุทธองค์ทรงตรัสถามภิกษุทั้งหลายนั้นน่าจะเป็นการถาม เพื่อสรรเสริญคุณของ พระปุลณะ มันทานินบุตร ให้ปรากฏ เพราะพระพุทธองค์ย่อมทราบดีอยู่แล้วว่า พระปุลณะมียุคุณสมบัติ ดังที่พระองค์รับสั่งถามอยู่แล้ว

ผลงานด้านการแสดงธรรมของพระปุลณะ มันทานินบุตรนั้น มีผลงานที่เด่นที่สำคัญ หลายเรื่อง เช่น ในรตวินิตสูตร ¹⁰² ท่านได้แสดงวิสุทธิ 7 เปรียบเทียบด้วยรด 7 ผลัด ตอบ คำถามพระสารีบุตร ซึ่งทราบข่าวว่า พระปุลณะ มาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ จึงได้ไปเยี่ยมเยียนเพื่อ สนทนาธรรมกับท่าน ในการสนทนาพระสารีบุตรได้ยกเอาวิสุทธิ 7 ประการ คือ สิลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิพาณญาณทัสสนวิสุทธิ และ ญาณทัสสนวิสุทธิว่า "ท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสิลวิสุทธิ ... (ถามไปทุกข้อตามลำดับ) หรือ" พระปุลณะตอบว่า "ไม่ใช่ออย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ"

พระสารีบุตรจึงย้อนถามว่า "เมื่อเช่นนั้น ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระ ภาคเจ้าเพื่ออะไร" พระปุลณะ มันทานินบุตรตอบว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออนุपाทาปรินิพพาน

¹⁰¹ พระโสมภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), พระสูตรในมัชฌิมนิกาย (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหาภูมิบาลราชวิทยาลัย, 2523) หน้า 82.

¹⁰² ม . ม . 12/296-298

พระสารีบุตรจึงยกเอาวิสุทธิ 7 แต่ละข้อมาถามว่า "สิลวิสุทธิ ... จนถึงญาณ-
ทัสสนวิสุทธิ หรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน" พระปุลณะ มันทานิบุตร ก็ตอบว่า "ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน
ผู้มีอายุ" อีกเช่นเคย

พระสารีบุตรจึงถามว่า เมื่อท่านยกวิสุทธิแต่ละข้อมาถามว่า เป็นอนุปาทาปริ-
นิพพานหรือ พระปุลณะ กลับตอบว่าไม่ใช่ ท่านจึงขอทราบเนื้อความแห่งถ้อยคำ ว่ามีความหมาย
อย่างไร

พระปุลณะ มันทานิบุตร จึงกล่าวว่า ท่านจะอุปมาให้ฟัง เพราะวิญญูชนในโลกนี้
อาจรู้เนื้อความแห่งธรรมที่กล่าวด้วยอุปมา ท่านจึงกล่าวอุปมา สมมติว่าพระเจ้าบัสเสนทิโกสนต้อง
เสด็จกรุงสาเกตด้วยราชการด่วนจากเมืองสาวัตถิ ต้องเสด็จโดยการผลิตเบสิยนรถ 7 ผลัดด้วย
กัน จึงเสด็จถึงประตูเมืองสาเกตด้วยรถผลัดที่ 7 เมื่อมีคนมากราบทูลถามว่า พระองค์เสด็จถึง
เมืองสาเกตด้วยรถอะไร พระองค์ก็ต้องตอบว่าออกจากเมืองสาวัตถิด้วยรถผลัดที่ 1 ถึงประตู
เมืองสาเกตด้วยรถผลัดที่ 7 ต้องเปลี่ยนรถถึง 7 ผลัดจึงถึงเมืองสาเกตได้ฉับใจ "ท่านผู้มีอายุ
ข้อนี้ก็ฉับนั้น คือ สิลวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่จิตตวิสุทธิ จิตตวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ทัญญูวิสุทธิ
ทัญญูวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ ... ตามลำดับ จนถึงญาณทัสสนวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่อนุปาทา-
ปรินิพพาน ข้าพเจ้าประพุดิพรหมจรรย์เพื่ออนุปาทาปรินิพพาน" 103

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า พระปุลณะ มันทานิบุตร มีคุณสมบัติของผู้สอนที่เด่นใน
เรื่องการแสดงธรรม สอนด้วยความรู้จริงจากประสบการณ์และการปฏิบัติ คือสอนอย่างไร ทำได้
อย่างนั้น นอกจากนี้การที่ท่านได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม 10 ประการ แสดงให้เห็น
ว่าท่านเป็นแบบอย่างทางจริยธรรมที่ดีแก่ผู้เรียนด้วย

5. พระมหากัจจายนะ *

ได้รับยกย่องว่าเป็น เอตทัคคะ คือผู้มีความสามารถพิเศษกว่าพระสงฆ์ทั้งปวงในการอธิบายขยายความให้ละเอียดพิสดารออกไป เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจแก่ผู้ฟังซึ่งมีพื้นเพอัธยาศัยแตกต่างกัน บางครั้งพระพุทธองค์ทรงแสดงโดยข้อความสั้นๆ เพียงประโยคเดียว คนเป็นอันมากไม่เข้าใจ ก็มาเรียนถามให้ท่านอธิบายให้ฟัง เช่น ในมหากัจจายนะภทเทภรตตสูตร 104 และมรณูปนิทกสูตร 105 กล่าวถึงภิกษุทั้งหลายฟังธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงอย่างย่อๆ ไม่เข้าใจพากันไปหาพระมหากัจจายนะให้อธิบายโดยละเอียด ท่านก็อธิบายขยายความให้จนเข้าใจ เมื่อท่านอธิบายจบแล้วได้บอกให้ภิกษุเหล่านั้นไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ทรงอธิบายอย่างไร ก็ขอให้ทรงจำไว้ตามนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงพากันไปกราบทูลให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ทรงรับสั่งว่า หากมาถามพระองค์ พระองค์ก็จะอธิบายอย่างเดียวกับที่พระมหากัจจายนะอธิบายไปแล้ว ขอให้ทรงจำ เนื้อความที่พระเถระอธิบายไว้ให้ดี

พระมหากัจจายนะ เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาที่สำคัญท่านหนึ่ง เพราะท่านมีความสามารถพิเศษสามารถขยายข้อความสั้นๆ ซึ่งคนระดับนักปราชญ์เข้าใจ แต่คนอื่นเป็นจำนวนมากไม่เข้าใจได้ดี เป็นการช่วยให้คนเป็นจำนวนมากได้เรียนรู้ เกิดความเข้าใจ และได้รับประโยชน์สุขจากธรรมที่ท่านได้สอน

* ท่านเป็นพระเถระที่มีรูปงาม บางคราวไปในที่ต่างๆ คนหลงเข้าใจผิดคิดว่าเป็นพระพุทธเจ้า ท่านมองเห็นรูปของท่านมีปัญหาลึกลับจึงอธิษฐาน กายของท่านให้ เป็นพระเถระอ้วนท้องพล้ยที่เราเรียกกันว่า "พระสังกัจจายน์"

104 ม . อ . 14/548-564

105 ม . ม . 12/246-248

6. พระกุมารกัสสป

ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศในการกล่าวธรรมด้วยอุปมา ท่านเป็นบุตรนางภิกษุณีผู้เข้ามาบวชโดยไม่รู้ที่ตั้งครรภ์มาก่อน เมื่อท้องโตขึ้นมีการตั้งกรมการขึ้นสอบสวน แต่ได้รับการวินิจฉัยว่านางบริสุทธิ์ เพราะท้องมาก่อนบวช เมื่อคลอดบุตรออกมาแล้ว พระเจ้าปัสเสนทิโกศลได้รับไปเลี้ยงเป็นโอรสบุญธรรม เมื่อท่านโตขึ้นได้รับรู้ความจริงก็เกิดความสลดใจในชีวิตของตนเอง จึงทูลขออนุญาตต่อพระเจ้าปเสนทิโกศลบวชในพุทธศาสนา พระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นว่าท่านมีความตั้งใจจริง จึงได้นำเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า มอบให้บวชในสำนักของพระองค์ พระพุทธองค์จึงรับสั่งเรียกว่า กุมารกัสสปะ ซึ่งหมายถึงกัสสปะ ซึ่งเป็นโอรสบุญธรรมของพระเจ้าปเสนทิโกศล เนื่องจากพระชื่อกัสสปะสมัยนั้นมีอยู่มาก

ในการสอนธรรมพระกุมารกัสสปะ มักจะใช้อุปมาเปรียบเทียบกับผู้ฟังเกิดความเข้าใจ เช่น การแก้ความเห็นผิดของพระเจ้าปายาสีในปายาสีราชัญญสูตร 106 พระเจ้าปายาสีมีความเห็นผิดว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้เกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ฯลฯ พระกุมารกัสสปะได้ใช้ข้อธรรมะอุปมา เปรียบเทียบเพื่อแก้ มิจฉาทิฏฐิของพระเจ้าปายาสีมากมายหลายเรื่องด้วยกัน จนพระเจ้าปายาสียอมเปลี่ยนความคิดเห็น หันมานับถือพุทธศาสนาในที่สุด

พระกุมารกัสสปะได้ช่วยพระพุทธองค์ชี้แจงแสดงธรรม เทศนาสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน เมื่อผู้ฟังไม่เข้าใจท่านก็มีอุปมา, ตัวอย่างมาแล้วเทียบเคียงให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจได้ง่าย ท่านจึงได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นยอดภิกษุที่แสดงธรรมได้วิจิตรพิศดาร

คุณสมบัติและวิธีสอนของพระสาวกที่ยกตัวอย่างมาก ส่วนใหญ่ใช้วิธีบรรยายเป็นหลัก โดยอาศัยกลวิธีต่างๆ ในการสอนแบบบรรยาย เช่น การอุปมาอุปมัย การตอบคำถามหรือยกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาอภิปราย พระสาวกส่วนมากเป็นผู้บรรลุอรหัตต์แล้ว ท่านจึงสอนจากความรู้ความเข้าใจธรรมชาติอันแท้จริงของชีวิต โดยมุ่งหมายให้ผู้เรียนเกิดโลกทัศน์ที่ถูกต้อง สามารถนำไปแก้ปัญหามานะชีวิตจริงได้

สรุปวิเคราะห์

จากการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับครูตามแนวพุทธปรัชญาพบว่า ในหลักคำสอนของพุทธศาสนานั้นมีแบบอย่างแนวทางและวิธีการปฏิบัติที่ทันสมัย สอดคล้องกับความเป็นจริงในชีวิตของบุคคล สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับผู้ทำหน้าที่ครูในสังคมไทยได้อย่างเหมาะสม เพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อทางพุทธศาสนา

ครูในความหมายของพุทธปรัชญากล่าวโดยทั่วไปพอสรุปได้ว่า ครูคือผู้ทำหน้าที่อันประเสริฐ เป็นผู้ส่องสว่างแก่ชีวิตหรือวิญญาณ์ให้มนุษย์ทั้งหลาย เดินไปสู่จุดมุ่งหมายที่ถูกต้องที่พึงปรารถนาได้ เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าผู้ทำหน้าที่ดังกล่าว ไม่ได้มีเฉพาะครูอาจารย์ในสถานศึกษาเท่านั้น ครูคนแรกคือครูในบ้าน ได้แก่ บิดามารดา เพราะบิดามารดาเป็นผู้แสดงเป็นผู้สอนและถ่ายทอดสิ่งต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับชีวิตความเป็นอยู่เป็นคนแรก พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าก็ได้ชื่อว่าเป็นครู เพราะทำหน้าที่อย่างเดียวกัน ครูตามแนวพุทธจึงมีอยู่ 3 เหล่าด้วยกัน ครูเหล่าที่ 1 ได้แก่ครูที่บ้าน ครูเหล่าที่ 2 ได้แก่ครูที่สถานศึกษา และครูเหล่าที่ 3 ได้แก่ครูที่วัด ครูทั้ง 3 กลุ่มนี้จึงควรจะร่วมมือกันในการพัฒนาสร้างสรรค์บุคคลในชาติให้เป็นผู้ที่มีคุณภาพทั้งร่างกายและจิตใจ ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นไม่ควรโยนไปให้ครูที่โรงเรียนฝ่ายเดียว โดยเฉพาะครูที่บ้านซึ่งเป็นผู้ที่ใกล้ชิดและรู้พื้นเพจิตใจของเด็กมากที่สุด ควรจะเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการขัดเกลา เอาใจใส่อบรมบ่มนิสัย เพราะครูที่โรงเรียนก็ต้องรับภาระดูแลลูกศิษย์อีกเป็นจำนวนมาก อาจดูแลสอดส่องไม่ทั่วถึง ทำให้เกิดช่องว่างขึ้นได้

สำหรับสถานภาพในสังคมของครู ถ้าพิจารณาตามความหมายและความสำคัญของครูแล้ว ครูควรตั้งอยู่ในฐานะที่ได้รับการยอมรับนับถือในสังคม แต่สถานภาพในสังคมของครูในปัจจุบันนั้นตกต่ำลงไปมาก วิชาชีพครูไม่ได้รับการยอมรับนับถือเท่าที่ควร เป็นผลมาจากเหตุปัจจัยหลายๆ อย่าง ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และอิทธิพลจากภายนอก

ส่วนคุณสมบัติของครูผู้สอนนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนและให้หลักการอันเป็นแนวทางปฏิบัติไว้หลายประการ กล่าวโดยสรุปแล้วครูผู้สอนหรือผู้ทำหน้าที่ครู ตามแนวพุทธปรัชญาควรจะต้องเป็นผู้ที่มีความเป็นคนดี มีความรู้ดี และมีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้และความดี

บทบาทและหน้าที่ของครูจึงมีทั้งให้ความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึก ความสำนึก รวมทั้งแนวทางปฏิบัติด้วย

ในด้านจุดมุ่งหมายและหลักการศึกษ ตามแนวพุทธพจนสรุได้ว่า การศึกษาตามแนวพุทธสามารถช่วยคนให้เกิดโลกทัศน์ที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) สามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ ครูผู้สอนจึงควรเป็นผู้ช่วย (กัลยาณมิตร) สร้างแนวคิดว่าให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตนเอง ฉะนั้นการเรียนการสอนจะต้องมีอิสระ สามารถพัฒนาเปลี่ยนแปลงบุคคลทั้งกายและใจให้บรรลุจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่กำหนดไว้ในแต่ละระดับได้

จากการศึกษาพุทธวิธีในการสอนของพระพุทธองค์นั้น พบว่าวิธีการสอนของพระพุทธองค์มีความเป็นเอกาโลก สามารถนำมาปฏิบัติได้ทุกสมัย เพราะจุดมุ่งหมายในการสอนตามแนวพุทธ เป็นไปเพื่อประโยชน์ของบุคคลและสังคม ในการสอนของพระพุทธองค์นั้นทรงมีวิธีปฏิบัติอยู่ 2 กรณี คือ สอนแบบแยกแยะ เป็นรายบุคคล ตามพื้นฐานจริตและสติปัญญาของบุคคล พุทธศาสนาพูดถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลไว้มาก การสอนรายบุคคล (เป็นการสอนนอกระบบชั้นเรียน) จะพบมากกว่าการสอนเป็นหมู่คณะ ซึ่งสถานการณ์ในสมัยนั้นอาจจะสะดวกในแง่ที่จะสอนเป็นรายบุคคล ทำให้มีวิธีการ กลวิธีในการสอนยืดหยุ่นออกไปมากมายหลายวิธี เพื่อให้เหมาะสมกับบุคคลนั้นๆ อีกกรณีทรงแสดงแบบรวมๆ ไม่ได้แยกแยะว่าใครมีสติปัญญามาก ใครมีสติปัญญาน้อย เช่น การเทศน์ในที่ประชุมที่มีคนไปฟังเป็นจำนวนมาก การแสดงธรรมประเภทนี้คล้ายกับ เป็นกิจวัตรของพระองค์ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเป้าหมาย แม้ในหมู่คนจำนวนมากพระองค์สามารถฟังเสียงบุคคลที่เหมาะสมที่จะได้รับประโยชน์เป็นพิเศษในวันนั้น พระองค์ก็จะ เน้นหรือมุ่งไปที่คนนั้น แต่คนทั่วไปก็ได้รับประโยชน์จากการฟังธรรมนั้นด้วย

ตัวอย่างการแสดงธรรมในโอกาสและสถานที่ต่างๆ ของพระพุทธองค์ทำให้มองเห็นชีวิตความเป็นอยู่และสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลได้ว่า การชุมนุมสนทนา ฟังการแสดงวาทะ ถกเถียงปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับชีวิตเป็นที่นิยมของคนในยุคนั้นมาก เพราะคนในสมัยนั้นสนใจธรรม ได้ยินได้ฟังมาก มีการศึกษาคิดค้นแสวงหาัจธรรมกันมาก การที่บางคนฟังธรรมเพียงครั้งเดียวแล้วบรรลุมรรค จึงไม่เป็น เรื่องที่แปลกอะไร

งานสอนนับ เป็นศาสตร์ที่ลึกซึ้ง และยังเป็นศิลป์ที่ยากยิ่งอย่างหนึ่งในบรรดาศิลป์ทั้งหลาย บุคคลที่จะทำหน้าที่ครูจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ทางวิชาการ ความรู้เกี่ยวกับตัวผู้เรียน กระบวนการเรียนการสอน รวมทั้งสภาพการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอน ในการประยุกต์วิธีการสอนของพระพุทธองค์มาใช้ ครูผู้สอนจะต้องเลือกให้เหมาะสม ให้ตรงกับจุดประสงค์หรือ เป้าหมายแต่ละอย่าง เพราะถ้าจุดประสงค์ของการสอนต่างกัน การจัดรูปแบบการสอนก็ควรต่างกันไปด้วย การสอนแบบหนึ่งอาจได้ผลดี ทำให้บรรลุเป้าหมายอย่างหนึ่ง แต่อาจไม่เหมาะสมกับเป้าหมายอื่น ครูผู้สอนพึงระลึกอยู่เสมอว่า ไม่มีวิธีสอนใดดีที่สุดเพียงวิธีเดียวที่จะบรรลุจุดประสงค์ต่างๆ ได้ทุกประการ วิธีสอนที่ดีที่สุด คือวิธีที่สามารถนำไปสู่จุดมุ่งหมายเฉพาะที่วางไว้ได้

การสอนตามแนวพุทธ ซึ่งอาศัยแบบอย่างและแนวทางปฏิบัติของพระพุทธองค์ รวมทั้งพระสาวกนั้นมิใช่ เรื่องที่จะปฏิบัติได้ง่ายๆ เสมอไปทุกคน เพราะผู้สอนจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถมีความเข้าใจแจ่มแจ้งในเรื่องนั้นจริงๆ จึงจะสามารถนำผู้เรียนไปสู่จุดหมายปลายทางที่พึงประสงค์ได้

ศูนย์วิทยพัชร์พยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย